

Антоанета Петрова

Фотоопределител  
на орхидеите  
на Природен парк  
**ВРАЧАНСКИ  
БАЛКАН**

Враца, 2014

© Антоанета Петрова – автор, 2014

© Борис Асьов – редактор, 2014

© Архив на ДПП „Врачански Балкан“; Антоанета Петрова, Никола Стефанов, Борис Асьов [с. 19(Д)\*, с. 21(Д), с.23(Л), с. 43(Л); с. 45, с. 75(д)]; Владимир Владимиров [с. 77(Д)]; Миглена Георгиева [с. 23(Д), с.76 (Д)]; Надя Гетова [с. 19 (Л)]; Пламен Димитров [с. 67(Лд)]; Росен Василев [с. 71(Дл)]; Юлиан Маринов [с. 33(Дг)] – снимки

\*с. – страница; Д – снимка вдясно на страницата; Л – снимка вляво; г – снимка горе на страницата; д – снимка долу на страницата

ISBN 978-954-2953-37-1

Издава: **UNICART** 

## Въведение

За повечето хора, орхидеите са красиви тропически цветя. Но семейство Салепови (*Orchidaceae*) е едно от двете най-големи растителни семейства в света. И в умерените ширини има много техни представители, познати на внимателните наблюдатели и природолюбители. В този полеви определител се описва разнообразието им на територията на Природен парк „Врачански Балкан“. Включени са видовете, установени в съвременните проучвания на територията на парка, както и такива, за които има достоверни литературни или хербарни данни от района на Врачанска планина. В края на книгата са дадени няколко вида, вероятно срещащи се в района.

За всеки вид има кратко описание, местообитания, общо разпространение, разпространение в България и в парка, природозащитен статут. Посочено е накратко какво застрашава съществуването им, какво е необходимо за опазването им. При видовете с широко използвани синоними, те са също посочени, а в края на книгата има азбучен указател.

Книгата започва с кратка глава за семейство Салепови, за специфичните им цветове, като се дава възможност за запознанство и с основните термини, използвани в описанията на видовете.

Книгата е илюстрирана със схеми за устройството на Салеповите и снимки за всеки вид. В подбора им е търсена възможност да се покаже общия изглед на растенията, съцветията им, детайл на цветовете или пък изменчивост.

Вярвам, че книгата ще допринесе за увеличаване на броя на любителите на Салеповите в България и за познанията за семейството на територията на Парка. Уверена съм, че тук ще бъдат открити още видове, особено от род Дремник. Определителят ще е полезен и за водачите на природолюбителски групи, включително ботанически екскурзии и турове.

Накрая, искам да изкажа благодарност на всички, които допринесоха за изданието – с данни, фотографии (безвъзмездно предоставени), коментарии и др. Специална благодарност дължа на г-жа Даниела Борисова, експерт биоразнообразие към дирекцията на Парка, за подбора на снимките от фотоархива на Парка, за предоставените данни за разпространението на видовете и коментарите за заплахите и опазването на видовете – знания, резултат на дългогодишната работа на екипа на Дирекцията на Парка. Сърдечна благодарност на д-р Борис Асьов за отделеното време за редактиране и дискусиите при подготовката на книгата.

А. Петрова

## Салеповите

Салеповите, или орхидеи (*Orchidaceae*), са второто по големина семейство в растителния свят. Наброяват над 22 000 вида и се срещат на всички континенти, достигайки северно от Северния полярен кръг и изкачвайки се на над 5000 м надм. в. в Андите и Хималаите. Семейство с необичайно разнообразие на форми, багри, размери, начин на живот. Срещат се в гори и храсталаци, по поляни, ливади и пасища, скалисти и каменисти склонове, торфища, влажни места сред крайбрежните дюни. Повечето тропически орхидеи са епифити – живеят прикрепени към кората на дърветата, а два австралийски вида живеят изцяло под земята.

Привлекли са вниманието на хората от древността, както с биологията си (за тях пише гръцкият естественик Теофраст), така и с красотата си. Писмените сведения за отглеждане на цимбидиуми в древен Китай са отпреди 3000 години.

Научният и цветарски интерес към тях е неизменен в последните няколко века. Красота на тропическите видове обединява милиони любители, за тях се правят експедиции, изложби, издават се списания и книги. Учените изследват и систематизират многообразието им и начина на живот, като в редица области (биология на опрашването, демография на популациите, размножаване чрез тъканни култури и др.) те са сред първите обекти на изследване в света.

### Устройство и биология

Европейските салепови са многогодишни тревисти растения, които ежегодно развиват надземни стъбла (фиг. 1). Подземните органи при част от родовете са грудки (фиг. 2а). Грудките живеят обикновено малко повече от година, при възобновяването в повечето случаи се развива по една дъщерна грудка, но при някои видове в благоприятни години се развива по повече от една нова грудка. При други подземните органи са коренища (фиг. 2г), сравнително дълги при род главопрашник (*Cephalanthera*), или къси, понякога и вертикални при род Дремник (*Epipactis*). Специфично е устройството при гнездовката (фиг. 2д), при която има преплетени гъсти месести корени, оприличени на птиче гнездо,



**Фиг. 2.** Устройство на подземните части на салеповите:

а – кръгли или овални грудки при *Orchis*, *Ophrys* и др.

б – дланевидни грудки при *Dactylorhiza*

в – цвеклоподобни грудки при *Platanthera*

г – коренище при *Epipactis*

д – месесто коренище, подобно на птиче гнездо при *Neottia*

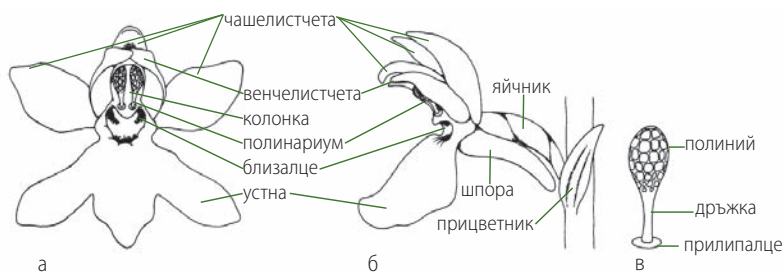
е – коралоподобно коренище при *Coralorhiza*

**Фиг. 1.** Устройство на салепово растение



откъдето идва името на растението. Симбиозата с микроскопични гъби, които проникват в корените (микориза) осигурява или подпомага изхранването на растенията. Благодарение на микоризата, някои видове могат да съществуват без нормални зелени листа (без или с минимално развитие на хлорофил). Такива са родовете Лимодорум (*Limodorum*), Гнездовка (*Neottia*), Коралка (*Corallorhiza*). Понякога като изключение има липса на хлорофил и развитие на изцяло бели (албиносни) растения при родовете Дремник и Главопрашник.

Салеповите са едноседелни растения, типичен представител за които е лалето. При него, частите на цвета са организирани по т.н. „тип 3“: два кръга по 3 околоцветни листчета (3 външни или чашелистчета и 3 вътрешни или венчелистчета); два кръга по 3 тичинки и централно разположен плодник, завършващ с 3 близалца. От подобен прародител, в процеса на еволюция, предполагаемо преди около 20 милиона години са възникнали Салеповите. Критичният момент в еволюционния процес е бил свързването на тичиновите дръжки и стълбчето на близалцето в единна структура, наречена колонка (фиг. 3). Същевременно намалява броя на тичинките и плодникът „потъва“ под околоцветните листчета (т.н. долен яйчник). Именно колонката отличава салеповите от всички останали растителни семейства. Последващите еволюционни процеси, които в голяма степен са се извършвали свързано с еволюцията на насекоми опрашители и са променили симетрията на цвета от радиална в двустранна, са довели до съществуващото разнообразие в устройството и биологията на видовете. В Европа се срещат над 400 вида и следващите описания са основани на техните белези. Разнообразието на семейството в тропическите региони е изключително и при много родове има особености.



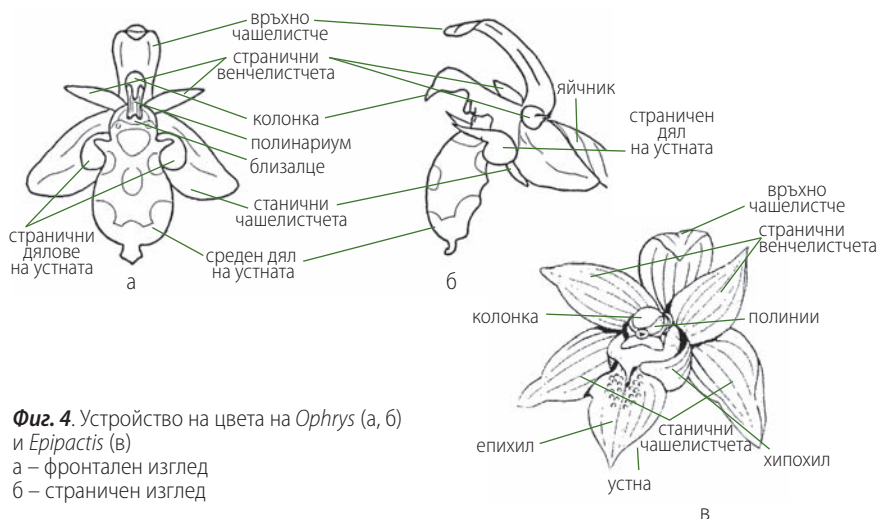
**Фиг. 3.** Устройство на цвета на *Orchis*

а – фронтален изглед

б – страничен изглед

в – полинариум (*polinarium*)

Цветовете на салеповите (фиг. 3, 4) имат шест околоцветни листчета. Те са в два кръга: външен от 3 чашелистчета (*petals*) и вътрешен от венчелистчета (*sepals*). Поради двустранната симетрия едното чашелистче остава върхно, а двете са странични и обикновено се отличават леко по форма от върхното. От трите венчелистчета двете са странично разположени и при повечето от родовете са подобни на чашелистчетата, обикновено с по-дребни размери. Третото венчелистче, като правило, се отличава силно от останалите.

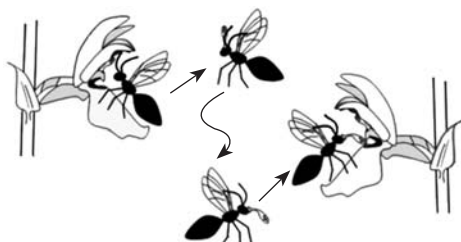


**Фиг. 4.** Устройство на цвета на *Ophrys* (а, б) и *Epipactis* (в)  
а – фронтален изглед  
б – страничен изглед

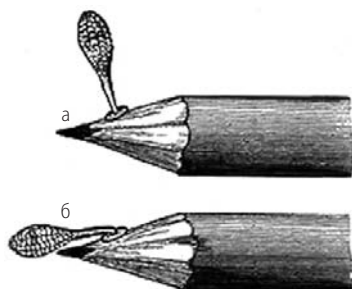
То се нарича устна (*labellum*) и играе важна роля в процеса на опрашване при повечето видове орхидеи. При част от родовете (салеп, дланокоренник и др.) устната е свързана със шпора, в която обикновено има нектар, който привлича насекомите. При други родове (Дремник) устната е ясно разделена на задна и предна част (хипо- и епихил), като примамката (възнаграждението) за насекомите се отделя в оформената като купичка задна част.

В центъра на цвета е колонката (*gynostemium*), обединяваща части от женските и мъжки размножителни органи. С изключение на венерината пантофка (*Cypripedium calceolus*), отнасяща се към подсемейство с две запазени тичинки, всички останали видове, разпространени в Европа са с само с една тичинка. Колонките при тях често са с продълговата форма, със заоблена горна повърхност, завършваща затъпено или заострено (с носче). На долната повърхност, в зона лепкава и често леко вдлъбната, е близалцето. В предната част на колонката се разполагат 2 прашникови гнезда. Прашецът в тях, свързан с лепкава материя, е организиран в зърнеста материя – полинии (*pollinia*). Те с прилежащата им дръжчица, завършваща с лепкав участък (прилипалце, *viscidium*) оформят т.н. полинариум (*pollinarium*), който се пренася от опрашващите насекоми от цвят на цвят в процеса на опрашване (фиг. 5, 6). При някои видове Дремник прашецът е по-слабо свързан и може да изпадне от прашниковото гнездо, като ако попадне на повърхността на близалцето, може да стане самоопрашване. Под околоцветника остава плодникът (или яйчник), който преминава в цветна дръжка.

Позицията на околоцветните листчета е свързана с механизма на опрашване. Устната обикновено е в долна позиция в цвета и играе ролята на площадка за кацане на насекомите опрашители. Долната позиция на устната е резултат на едно завиване на цветната дръжка и плодника на  $180^\circ$  около оста им. Европейски родове с устна в горна позиция са безлистния епипогиум или орхидеята „призрак“ (*Epipogium aphyllum*), при която няма завиване на плодника, и дребноцветните орхидеи от род *Malaxis*, при които има завиване на цвета на  $360^\circ$ .



**Фиг. 5.** Механизъм на кръстосано опрашване на Салепови чрез насекоми



**Фиг. 6.** Полинариум на *Orchis mascula* (по Darwin C. Fertilisation of Orchids, 1904)  
а – веднага след като е отделен от цвета  
б – след известно време

Повечето Салепови са кръстосано опрашващи се растения. След опрашването плодникът бързо нараства, надебелява и се превръща в плод – кутийка (фиг. 7). При узряването, тя се разпуква по 3 шева (фиг. 8). Семената са многобройни, много дребни, обикновено продълговати по форма (фиг. 9). Поради малкия размер, в семената няма резервна хранителна тъкан и обикновено зародишът е недоразвит.



**Фиг. 7.** Устройство на плод при *Ophrys*



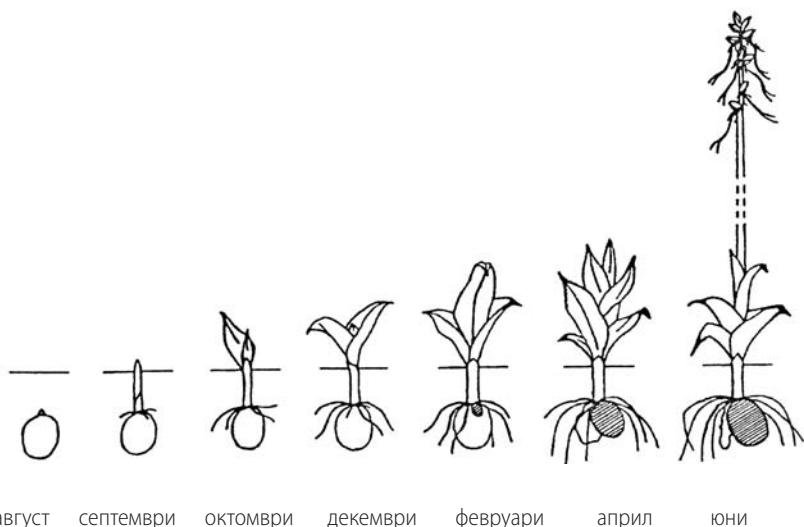
**Фиг. 8.** Плод при *Orchis*



**Фиг. 9.** Семе при *Orchis*

Стотиците, понякога хиляди, дребни прахообразни семена се разпространяват от вятъра, при това някои от тях и на далечни разстояния. Попадайки на подходящи условия, те никнат подземно, като за покълването и развитието им е необходимо взаимодействие с микроскопични подземни гъби. Взаимодействието е симбиотично, т.е. полезно и за двата организма. Изследванията на този младенчески (ювенилен) период от живота на салеповите са разкрили, че при повечето европейски видове постепенното подземно развитие продължава от една (обикновен салеп, някои дланекоренници) до над 10 години (опърлен салеп, спирантес и др.). Видовете с много бавно подземно развитие са особено уязвими при промени в местообитанията. През този дълъг период те могат да унищожат подземните прорастъци.

Сезонното развитие (фенология) има различия при отделните родове и видове. Повечето местни видове развиват листа и стъбло през пролетта и цъфтят в края на пролетта и началото на лятото. Има видове, чийто произход е свързан със Средиземноморието, при които листата започват развитието си през есента (бръмбърчета, пърчовка). Интересен е есенният спирантес, при който листата нарастват през пролетта, а съцветието – през есента. При видовете с грудки има различия в сезонното развитие на младите (възобновяващи) грудки. Пример за сезонно развитие при пърчовката (*Himantoglossum jankae*) в България е показан на фиг. 10 (по Гюлева и Петрова 1995). Видът има мощно съцветие, изискващо много ресурси за развитието си. Той цъфти през юни. Листата са започнали развитието си през есенна, изхранвайки младата грудка и тя е вече напълно развита преди цъфтежа. Така, в случай на неблагоприятни климатични условия през летния сезон (напр. суша), екземплярът не цъфти, но преживяването му е осигурено, т.к. грудката за следващата година е развита своевременно. Популациите на пърчовката се отличават с нисък процент цъфтящи растения, но отделните екземпляри обикновено живеят дълго, съпоставимо с човешкия живот. При повечето видове развитието на възобновяващата грудка продължава и по време на цъфтежа.



**Фиг. 10.** Сезонно развитие при пърчовка *Himantoglossum jankae*

### За названията

Основни систематични единици в организмовия свят са видът и родът. От времето на К. Линей, видовете се идентифицират с двойни научни латински названия – родово и видово. Видовете в книгата са представени с тези названия, следвани и от приетите български названия.

Традиционно, обединяването на видове в родове се е основавало на морфологичното сходство. В последните десетилетия интензивно се извършват молекулярни генетични изследвания на растенията. В резултат на тези изследвания, при Салеповите има редица промени в обема на родовете, напр.

част от видовете в род Салеп (*Orchis*) преминават в род Анакампис, а други – в род Неотиней (*Neotinea*).

Доколкото преобладаващата литература за растения в България, както и нормативните документи все още са с традиционно използваните латински названия, и в тази популярна книга са използвани тези названия. Посочени са синонимни названия, като съвременните са изписани в потъменен шрифт („**bold**“). В случаи, когато видът в редица български издания, поради една или друга причина, е даван с друг синоним, той е изписан в нормален шрифт.

## Опазване

Орхидеите са сред първите защитени видове в света, в района на индийски храмове – от XVIII век. Орхидея е и първото защитено растение в Европа – венерината пантофка (*Cypripedium calceolus*), в края на XIX век в Швейцария. Макар и с дребни цветове, европейските орхидеи са приоритетен природозащитен обект във всички страни на континента, отделено им е специално внимание в Европейската стратегия за опазване на биоразнообразието. В Белгия, Германия, Австрия, Франция, Великобритания и др. са създадени неправителствени организации за тяхното изследване и защита. Търговията с всички видове се регулира чрез Вашингтонската конвенция (CITES), много видове са защитени в съответните страни.

В България, още в първия списък на защитените растения е включена венерината пантофка. В Червения списък на растенията в България (Petrova & Vladimirov, 2009) са включени 40 вида от семейството. Два от тях са със статут на Регионално изчезнали (*Liparis loeselii*, *Herminium monorchis*); 11 са Критично застрашени (*Cephalanthera epipactoides*, *Cypripedium calceolus*, *Dactylorhiza kalopissii*, *Epipactis greuteri*, *Hammarbya paludosa*, *Ophrys insectifera*, *Orchis provincialis*, *O. spitzelii*, *Traunsteinera globosa*); 7 са Застрашени (*Dactylorhiza incarnata*, *Epipactis exilis*, *E. palustris*, *E. pontica*, *E. purpurata*, *Goodyera repens*, *Ophrys reinholdii*, *O. apifera*, *Orchis militaris*, *Serapias vomeracea*); и 19 са Уязвими (*Anacamptis pyramidalis*, *Coeloglossum viride*, *Corallorhiza trifida*, *Dactylorhiza romana*, *Epipactis leptochila*, *E. microphylla*, *Epipogon aphyllum*, *Gymnadenia frivaldii*, *Himantoglossum caprinum*, *Leucorchis albida*, *Limnorchis abortivum*, *Listera cordata*, *Nigritella nigra*, *Ophrys cornuta*, *O. mammosa*, *Orchis laxiflora*, *O. papilionacea*, *O. ustulata*, *Spiranthes spiralis*).

Нормативната защита се осигурява от Закона за биологичното разнообразие (Държавен вестник, бр. 94/16.11.2007). В Приложение 2 са включени видове, за които е необходима защита на местообитанията. От Салеповите това са *Cypripedium calceolus*, *Dactylorhiza kalopissii*, *Himantoglossum caprinum*, *Liparis loeselii*). Най-многоброен е списъкът в Приложение 3 – защитени растения, чието бране, събиране, отрязване, изкореняване или повреждане по друг начин се забранява и нарушителите се наказват. Такива са 30 вида от семейството. Широко разпространените видове от родовете Салеп (*Orchis*) и Дланокоренник (*Dactylorhiza*), които не са строго защитени, са включени в Приложение 4 на закона и е забранено събирането им за букети с комерсиална цел (за продажба). В миналото грудките на редица салепови са били събирани като билка, за приготвяне на напитката „салеп“. Със Закона за лечебните растения от години събирането им не се разрешава.





Пурпурният салеп (*Orchis purpurea*) е сред най-едрите и красиви български орхидеи.

## Орхидеите в Природен парк „Врачански Балкан“

Първия обзор за флората на Врачанска планина, включително за срещането на видове от сем. Салепови, дава академик Иван Урумов (1935). По-късно, растителността е изследвана от Велчев (1971). Съвременни обзори за растенията на територията на Природния парк се съдържат в работата на Борисова и Дончев (2003) и в Плана за управление на Парка (2011).

Географското положение, геоложката история, геоморфоложките и климатични особености, голямото разнообразие на местообитания са в основата на голямото разнообразие на флората на ПП „Врачански Балкан“. Тя се характеризира с висока степен на естественост, типична за районите с карстов характер, присъствие на балкански и български ендемити, множество редки видове. Установените около 1100 вида от 101 семейства са 28 % от известните за България.

Няма детайлни проучвания на Салеповите растения в Парка. Достоверно установявани в последните десетилетия са 32 вида, представени в книгата. От тях 2 вида от род Дремник (*Epipactis*) бяха идентифицирани при подготовката на книгата. Има данни за срещане на още 4 вида във Врачанска планина (стари и/или недостатъчно конкретни по отношение на находището). Целенасочени проучвания вероятно ще увеличат броя на видовете, както и ще попълнят данните за разпространението и състоянието на популациите им и посочат необходимите действия за опазването им.



Бъзовият дланокоренник (*Dactylorhiza sambucina*) изпъстря ливадите през май.

## *Anacamptis pyramidalis* (L.) L. C. Rich. Пирамиден анакамптис

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение, грудките кълбести. Стъблата до 40(60) см, с приосновна розетка от ланцетни листа и няколко стъблени листа. Съцветието многоцветно, компактно, пирамидално или овално. Цветовете са дребни, розови или пурпурни, с нежен аромат. Околоцветните листчета свободни, двете външни разперени, трите вътрешни събрани в шлем. Устната триделна, дяловете приблизително еднакви. Характерно е наличието на 2 изправени зъбчета в основата на устната. Шпората тънка, насочена надолу, равна или по-дълга от яйчника. Цв. V–VI, пл. VI. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Предпочита сухите и топли местообитания. Расте в покрайнини на светли гори, по поляни, в гъсталаци и храсталаци, върху варовити терени. В ПП „Врачански Балкан“ се среща често по открити скални поляни; в мест. Маркови откоси по билните части се изкачва до около 1200 м надм. в.

**Разпространение в България:** Цялата страна, от низините до около 1000 м надм. в.

**Общо разпространение:** Средна и Южна Европа (на север до Южна Швеция и Англия), Предна Азия, Северна Африка.

### **Природозащитен статус:**

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (Прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** В страната най-сериозна е заплахата от разрушаване на местообитанията, поради инфраструктурно развитие или залесяване с иглолистни култури. В последните десетилетия изоставянето на традиционните форми на стопанисване (паша, коситба) води до обрастване на откритите пространства и загуба на местообитания. Това се наблюдава и на територията на Парка.

*И още нещо...* Родовото название произхожда от гръцки и асоциира с извитата назад шпора. Тя е свързана с механизма за опрашване от пеперуди. В шпората има нектар, до който пеперудите достигат с дългите си хоботчетата, като същевременно извършват опрашването на цветовете. Чарлз Дарвин пръв разкрива връзката между устройството на цветовете на анакамптиса и начина на опрашване, в труда си „Опрашването на орхидеите“. По късно, той използва примери от опрашването на орхидеите в теорията за естествената еволюция на видовете.





## *Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce

### Бял главопрашник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с хоризонтално коренище и странични корени, проникващи дълбоко в почвата. Стъблата едно или няколко, 20–50 см високи. Листата 3–5, раздалечени, овални, горните слабо заострени. Съцветието е рехаво, с 3–8(15) цвята, разположени в пазвите на листовидни прицветници. Цветовете кремаво-бели, 1,5–2 см. Околоцветните листчета са събрани в шлем. Устната е закръглена, без шпора, белезникава, отпред жълта, с 3–5 надлъжни гребенчета. Цв. V–VI, пл. VII–VIII. Размножава се със семена (често се самоопрашва), както и вегетативно, чрез разклоняване и впоследствие разделяне на коренищата.

**Местообитания и популации:** Расте в широколистни гори, често в покрайнините им или в локални просветлявания, предимно на варовити почви с богат хумусен слой. Оптималните условия са букови гори, в които прониква умерено количество светлина. Често срещан вид на територията на ПП „Врачански Балкан“ – в района на Горски дом, Леденика, Пършевица и др. Популациите са в добро състояние.

**Разпространение в България:** В цялата страна, от крайбрежието до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Средна и Южна Европа, Североизточна Африка, Предна Азия до Кавказ.

#### Природозащитен статус:

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията и влошаване на структурата им.

*И още нещо...* При силно засенчване, екземплярите преминават към подземен покой, в който коренищата остават живи за дълги години. При просветляване на местообитанието (поради паднали от старост дървета, изборна или масова сеч, горски пожар) настъпва масово развитие на екземпляри, които са били в покой и видимата плътност на популацията се увеличава. Това поведение е характерно и за останалите видове от рода.





## *Cephalanthera longifolia* (Huds.) Fritsch Дълголистен главопрашник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с хоризонтално скъсено коренище и корени от 2 типа – по-дебели, в които се натрупват резервни хранителни вещества; и тънки с микориза за всмукване на хранителни вещества. Стъблата 1–3 на брой, 15–45(50) см високи, с 5–10 листа, линейно-ланцетни, дупуредни, заострени. Съцветието рядко, с 8–15(20) бели цвята. Околоцветните листчета са почти еднакви, заострени, 12–18 × 4–6 мм, събрани в шлем. Устната почъса, бяла с жълто петно и две тесни гребенчета. Цв. IV–VI, пл. V–VII. Понякога, при суша, цветните пъпки изсъхват и опадват без да се отворят. При този вид не се наблюдава самоопрашване и плодовете са немногобройни.

**Местообитания и популации:** Предимно планински вид, расте в сенчести широколистни гори (букови, дъбови, ясенови), по-често на варовити почви с добре развит хумусен слой, много рядко и на торфени почви. В ПП „Врачански Балкан“ се среща в букови гори в района на село Дружево и Лакатнишки скали.

**Разпространение в България:** Цялата страна, в предпланините и долния планински пояс до 1200 м надм. в.

**Общо разпространение:** Умерената и Средиземноморска зона на Евразия, Северна Африка.

### **Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията и влошаване на структурата им.

*И още нещо...* Участието на видове от сем. Салепови (главопрашници, гнездовка, дремници и платантери) е отличителна характеристика на местообитание 9150 Термофилни букови гори (Cephalanthero-Fagion), което е с европейска значимост. Това са букови гори предимно на варовит терен в хълмистия и ниския планински пояс. Основен дървесен вид е мизийският бук, но участват още обикновен габър, липа, благуи, цер, полски клен, както и доста пролетно цъфтящи видове иглики, лисичини, секирчета, плюскавиче и др.





## *Cephalanthera rubra* (L.) Rich. Червен главопрашник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с почти вертикално коренище. Стъблата до 60 см, в горната част с къси пухести власинки. Листата 3–8, ланцетни, заострени, голи. Съцветието рядко, с 2–8(12) цвята, разположени в пазвите на ланцетни прицветници. Цветовете лилаво-розови, до 2,5 см, с лек аромат. Трите околоцветните листчета събрани в шлем, двете полуразперени. Устната белезникава с червено връхче, с няколко назъбени, жълти гребенчета в централната част. Цв. V–VI, пл. VII–VIII.

**Местообитания и популации:** Расте в сухи разредени светли широколистни, иглолистни или смесени гори, сред храсталаци, в покрайнините на горите. Предпочита варовити почви, понякога понася силно засенчване. В ПП „Врачански Балкан“ се среща в разредени букови гори над водопада Боров камък, в местността Каличина бара и в района на връх Добралин.

**Разпространение в България:** Цялата страна (по-често в предпланините и планините), до 1700 м надм. в.

**Общо разпространение:** Умерената зона на Евразия (до Иран), Средиземно-море.

### **Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията и влошаване на структурата им (прекомерно обрастване, засенчване).

*И още нещо...* Цветовете не съдържат нектар и привличат насекоми с приликата си с други цветове (камбанки). Затова опрашването невинаги е ефективно и размножаването често е вегетативно.

Видът е рядък в по-северните европейски страни. В Англия се предприемат редица мерки за подобряване на състоянието на местообитанията му. Такива са периодичното почистване от храсти; отсичане на отделни дървета за повече светлина; отстраняване на натрупаната мъртва растителна маса в находищата – за по-добро и безпрепятствено развитие на индивидите, както и подпомагане на опрашването, за да се развият повече плодове.





***Coeloglossum viride* (L.) Hartm.**  
Син.: ***Dactylorhiza viridis* (L.) R.M. Bateman,**  
**Pridgeon & M.W. Chase**  
**Зелен цъологлосум**

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с раздвоени грудки. Стъблата 10–25 см високи, облистени по дължината си. Листата 2–5, постепенно издребняват, приосновните елиптични, горните ланцетни. Съцветието удължено, с 8–20 (30) цвята, разположени в пазвите на ланцетни прицветници, дълги колкото цветовете или по-дълги. Цветовете зелени, не много едри. Околоцветните листчета 4–6,5 мм, събрани в шлем, сраснали в основите си. Устната 6–10 мм, насочена надолу, понякога извита назад, продълговата, в предната си част триделна. Шпората къса, овална, 2–3 мм. Цв. V–VI, пл. VII. Цветовете са с много нектар и се опрашват от различни насекоми.

**Местообитания и популации:** Среща се в пасища и планински ливади, сред храсталаци, в светли гори. По-чест на варовити почви. Поради зелените цветове е сравнително незабележим. Характерно е срещането на стръмни склонове. В ПП „Врачански Балкан“ се среща в разредени гори от келяв габър в района на Скакленски дол и Манастирски дол.

**Разпространение в България:** Планинските райони (Стара планина, Витоша, Знеполе, Западни гранични планини, Рила, Пирин, Славянка, Средни Родопи) от 1000 до 2400 м надм. в.

**Общо разпространение:** Има широко разпространение в умерената зона на Европа, Азия и Америка, но срещането е локално, особено в по-южните райони, където е предимно в планините.

**Природозащитен статус:**

Национален: Уязвим [VU].

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията и промените в структурата им (прекомерно обрастване, засенчване).

**И още нещо...** В България съвременните данни за срещането му и състоянието на популациите са изключително оскъдни.

В редица страни на Европа след 1950 г. е регистрирано значително съкращаване на ареала и намаляване на числеността на популациите. Популационни изследвания в Холандия показват, че има много малка продължителност на живота (1,5–3,5 години) и ниска конкурентноспособност при съгъстяване на тревния чим.



## *Dactylorhiza cordigera* (Fries) Soó Сърцевиден дланокоренник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение. Грудките дланесто наделени. Стъблото високо 15–35 см, стъбловите листа 3–7, повечето разположени в основата на стъблото, широколанцетни, с тъмни петна. Съцветието с 5–15 (25) цвята, гъсто, цилиндрично. Цветовете пурпурни. Три от околоцветните листчета събрани в шлем, а 2-те разперени встрани. Устната плоска, със сърцевидна форма (оттук идва името на вида) или слабо триделна, с шарка от по-тъмни линии, в основата с бяла зона, обхващаща и отвора на шпората. Шпората конична, силно извита, 5–9 мм дълга. Плодът кутийка. Цв. V, пл. VI. Опрашва се от насекоми. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Обитава торфенисти мочурища и влажни торфенисти ливади (с кисела почва, обикновено на силикатна основа) в планинския пояс. В ПП „Врачански Балкан“ е рядък. Среща се по влажни поляни над село Очин дол в подножието на връх Остра могила и в местността Йолковица.

**Разпространение в България:** Стара планина, Витоша, Знеполе, Средна гора, Рила, Западни гранични планини, Пирин, Беласица, Славянка, Родопи, 700–2400 м надм. в.

**Общо разпространение.** Балкански полуостров и Южните Карпати.

**Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Прил. 4).

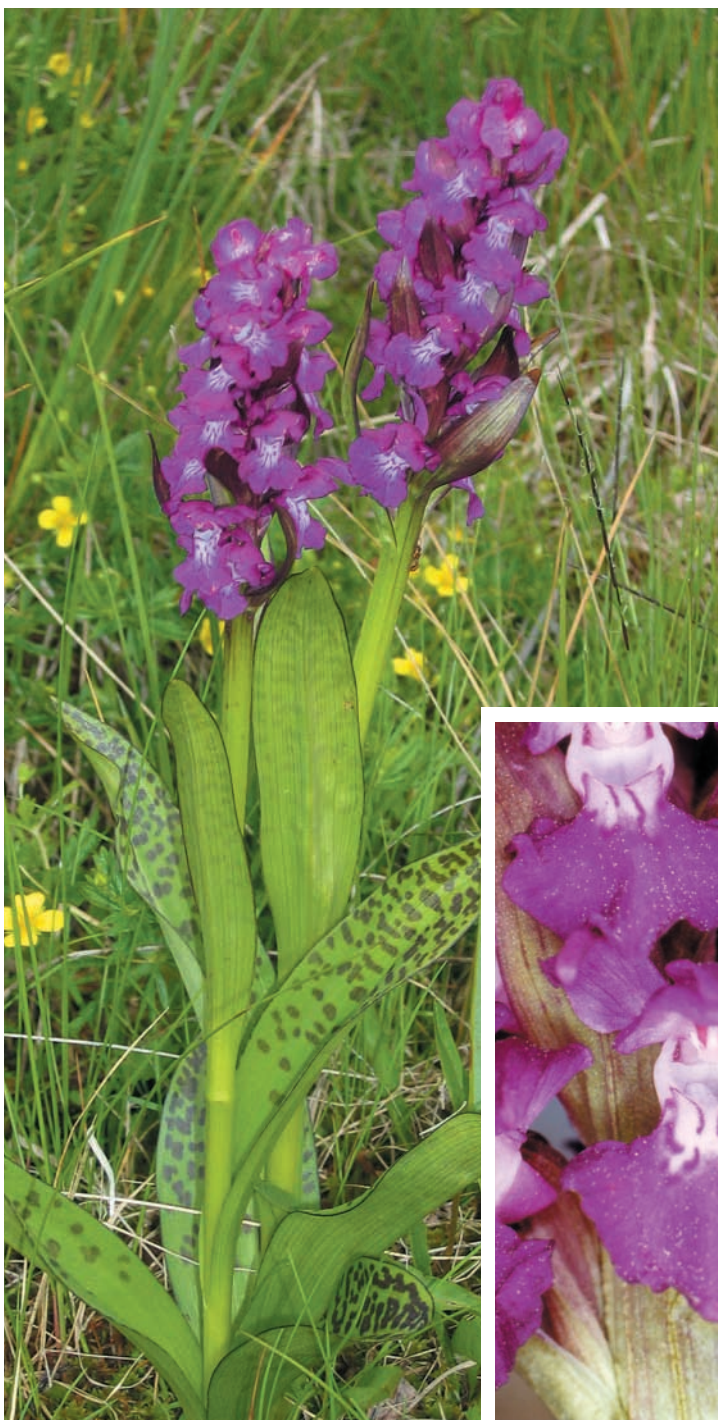
Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Местообитанията му са чувствителни към промени, особено свързани с водния режим и засушаването на климата. Пашата на домашни животни влияе както пряко (изяждане на растенията), така и косвено, като влошава местообитанията. Популациите страдат и от диви прасета, които лесно изравят и изяждат грудките. Събира се от туристи като декоративно растение.

*И още нещо...* Изменчив вид, особено по отношение на вегетативните белези и броя на цветовете. На по-голяма надморска височина и в северните части на ареала растенията са по-ниски, с 5–12 цвята, докато в южните райони и на по-малка надморска височина растенията са по-едри и с повече цветове в съцветията. Добър белег за разграничаването е бялото петно в основата на устната.

Лесно хибридизира с близки видове – в Родопите хибридните популации с баумановия (*D. baumanniana*) и пиндския (*D. pindica*) дланокоренници са по-чисти от чистите популации на вида.







## *Dactylorhiza saccifera* (Brongn.) Soó Торбест дланокоренник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение. Грудките дълбоко дланесто разделени. Стъблото високо 25–80 см, с 5–16 ланцетни листа, зелени с тъмно напетняване, разположени по протежение на стъблото. Съцветието с 15–80 цвята, конично, рехаво до средно гъсто. Цветовете розови. Върхното чашелистче и страничните венчелистчета събрани в шлем, страничните чашелистчета разперени, насочени встрани. Устната дълбоко триделна, средният дял широк колкото страничните, изпъстрена с шарка от линии и точки. Шпората едра, торбеста, 10–15 мм дълга. Плодът кутийка. Цв. VI, пл. VI–VII. Опрашва се от насекоми. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Открити до сенчести места, край реки и потоци, влажни места в широколистни гори, край извори, чешми, основно на варовита почва. Често се среща по влажни крайпътни канавки, включително наскоро изградени. В ПП „Врачански Балкан“ се среща по покрайнините на гори над водопад „Боров камък“, по долината на река Черна, покрай пътя за село Миланово. Популациите са с добра численост.

**Разпространение в България:** Цялата страна, до 2200 м надм. в.

**Общо разпространение:** Източно Средиземноморие, Балкански полуостров, Мала Азия.

**Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Прил. 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Промени във водния режим на местообитанията и разрушаването им. Събиране за букети.

*И още нещо...* Един от често срещаните видове у нас. Опрашването е ефективно, растенията обикновено плодоносят и семената се разнасят от вятъра на значителни разстояния. Ювенилното развитие е сравнително кратко (до 3 години) и това позволява настаняването на нови места, на влажни местообитания, особено където има нарушения на тревната покривка или са възникнали наскоро. За видове с такова поведение, способни да заемат и новосъздадени местообитания, се счита, че са „пионери“ в разселването и усвояването на местообитанията.

В районите на зимните планински курорти, където през зимата пътищата се обработват с химикали срещу снега и заледяването, изчезва от типичните за него крайпътни местообитания.



## *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó

### Бъзов дланокоренник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение. Грудките дългнест-ти, слабо дланесто наделени. Стъблото високо 10–30 см, сравнително дебело, кухо, с 4–7 широколанцетни листа, светлозелени, без напетняване, разположени предимно в основата на стъблото. Съцветието е гъсто, овално до цилиндрично (в края на цъфтежа), с 6–20 цвята, със зелени прицветници. Цветовете са бледо-жълти или пурпурно червени. Околоцветните листчета са дългнесто овални, до 13 мм, насочени назад и нагоре. Устната закръглена, цяла или слабо триделна, леко наклонена надолу, дълга до 17 мм. Шпората конична, 10–15 мм, насочена надолу, леко извита. Цв. IV–V(VI), пл. V–VI. Опрашва се от насекоми. Размножава се със семена и понякога вегетативно, чрез образуване на допълнителни дъщерни грудки до майчината.

**Местообитания и популации:** Умерено влажни планински поляни и ливади, по-рядко сред храсталаци и в светли гори. В ПП „Врачански Балкан е установен в открити тревисти места в билните части в района над хижа Пършевица. Популацията е многочислена, представена от стотици екземпляри.

**Разпространение в България:** По-голямата част от страната, от над 500 до 2000 м надм. в., по-често в Западна България. Няма данни за срещането по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Тракийската низина и Странджа планина.

**Общо разпространение:** Европа, рядък и локален в Средиземноморието и Скандинавия.

#### **Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Прил. 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията и влошаване на качеството им при прекомерна паша, влошаване на водния режим, обрастване с храсталаци. Събира се от туристи, като декоративно растение.

*И още нещо...* Широко разпространен в планинските ливади, отчасти и пасища, ранно цъфтящ вид. Цъфтящите в пурпурно-червено индивиди са по-редки, има популации само с жълти цветове. Понякога се срещат растения с медночервена окраска.





## *Epipactis exilis* P. Delforge

### Дребен дремник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с късо коренище. Стъблата 10–30 см. Листата 4–6, дребни, голи, гладки, по-къси от междувъзлията. Съцветието рехаво, едностранно. Цветовете 3–9, дребни, светложелти, наведени надолу, задния дял на устната (хипохил) вдлъбнат, светло зелен, предната част (епихил) сърцевидна, белезникава, с ясно изразена бразда и 2 брадавичести подутини. Плодовете продълговати до леко крушовидни, 11–15 мм. Цв. VI–VII, пл. VII. Самоопрашва се и цветовете остават отворени сравнително кратко. Размножава се семенно, рядко и вегетативно.

**Местообитания и популации:** Популациите са с неголяма численост и плътност (характерно е за вида). Обитава сенчести букови гори, на варовити почви. В ПП „Врачански Балкан“ се среща в стари букови гори североизточно от връх Бук и в местността Горски дом.

**Разпространение в България:** Среща се в Стара планина, Витоша, Рила, Родопи, до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Мала Азия, Балкански полуостров, Италия, Словакия.

#### Природозащитен статус:

Национален: Застрашен [EN].

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Локалното срещане и малочислените популации. Разрушаването на местообитанията, главно при изсичане на горите.

*И още нещо...* Видовете от род Дремник се срещат преди всичко в букови гори. В периодите на последователните плеистоценски ледникови периоди (започнали преди около 2 милиона години), те оцеляват на територията на Иберийския, Апенинския и Балканския полуострови. Със затоплянето на климата, буковите гори постепенно се разпространяват отново на север. С тяхното придвижване се придвижват и видовете от род Дремник, но по-бавно и все още най-голямото разнообразие на рода е в Южна Европа и особено на Балканите. Родът е много труден в таксономично отношение и в последните десетилетия са описани редица нови видове.

Видът е описан през 1988 г. от Гърция, под названието *Epipactis gracilis*. За България е съобщен за първи път през 2008 г.



## *Epipactis helleborine* (L.) Crantz Широколистен дремник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с хоризонтално коренище. Стъблата 1–3, високи 35–80 см, с мъхести власинки, по-гъсти към върха на стъблото. Листата 4–9, спирално разположени, средните хоризонтални, овални до широко-ланцетни, 7–15×3–10 см, горните по-дребни, ланцетни. Съцветието с до 100 цвята, често гъсто, повече или по-малко едностранно, прицветниците по-дълги от цветовете. Цветовете отворени, леко наведени, окраската променлива, основно масленозелена, с розови и червени нюанси, околоцветните листчета 8–15 мм дълги, задният дял на устната (хипохил) вдлъбнат, кафяво-червен, блестящ, предният дял (епихил) сърцевиден, бяло-зелен или с розов оттенък, в основата с 2 подутини, разделени с дълбока бразда и по-силно обаграни. Яйчникът влакнест, плодът крушовидна кутийка с къса дръжка, която е виолетова в основата. Цв. VII, пл. VIII. Опрашва се от насекоми. Размножава се семенно и вегетативно.

**Местообитания и популации:** Най-често в полусенчести и сенчести широколистни гори, обикновено на дълбоки хумусни почви. Среща се и по покрайнините на горите, край горските пътища и пътеки и по сечища, където светлината е повече. В ПП „Врачански Балкан“ е установен в периферията на букови гори в района на село Миланово и връх Петрова могила. Вероятно е срещането му и на други места в широколистните гори.

**Разпространение в България:** Почти в цялата страна, до 1700 м надм. в.

**Общо разпространение:** Евразия. Пренесен в Северна Америка (Канада).

**Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията, главно при изсичането на горите и подмяната на широколистните гори с иглолистни култури.

*И още нещо...* Опрашваните от насекоми видове от род Дремник отделят в задната част на устната (хипохил) сладка течност – нектар. Привлечени от аромата, много насекоми посещават съцветията. Само част от тях са с подходящи размери, за да опрашат цветовете. Често това са социално живеещи оси, по-рядко земни пчели. Понякога нектарът ферментира, предполага се, че осите се „опияняват“ и така се повишава вероятността за посещаване и опрашване на повече цветове.





## *Epipactis purpurata* (L.) Crantz

### Пурпурен дремник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с дълго, понякога разклонено, коренище. Стъблата 1(5), високи 20–70 см, масленозелени с ясен виолетов оттенък, особено в основата. Листата 4–8, спирално разположени, ланцетни, стъбло-обхващащи, най-едрият дълги 5–9 см, широки до 3 см. Обикновено листата са по-къси или равни на дължината на съответното междувъзлие. Съцветието с 12–25 цвята, слабо ароматни. Околоцветните листчета дълги 8–12 мм, бяло-зелени с виолетов оттенък, с плътна структура, копринено блестящи; устната дълга 8–10 мм; хипохилът полусферичен, розово-виолетов; епихилът сърцевиден, извит назад, с 2 гладки задебеления, светловиолетов. Цв. VI, пл. VII–VIII. Опрашва се от насекоми. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Среща се най-често в добре запазени сенчести букови гори, в участъци с дълбоки, често глинести почви, обикновено при неголям наклон. Понякога расте и в габърви, дъбови или други широколистни гори. В находищата в България, за които има съвременни сведения, растат единични индивиди или неголеми групи растения. В ПП „Врачански Балкан“ е установен в стари букови гори на територията на Защитена местност „Вола“.

**Разпространение в България:** Локално в различни райони на страната: Североизточна България, Стара планина, Люлин пл., Голо бърдо, Родопи, Тунджанска хълмиста низина, Странджа пл., до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Умерената зона на Европа, Мала Азия.

#### Природозащитен статус:

Национален: Застрашен [EN], ЗБР.

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Ограниченото разпространение и ниската плътност на популациите. Голата сеч в буковите гори и подмяната им с насаждения на други видове. Видът е с локално срещане и намаляващи популации в целия ареал.

*И още нещо...* Описан за пръв път от планината Харц в Германия през 1814 г. Названието е свързано с пурпурния оттенък на стъблото и листата, както и пурпурната багра в цветовете. Тази окраска („повлекло“) се проявява по-добре, когато растенията са на по-светло място. Когато растенията растат в дълбока сянка (което се среща често), те са по-светли, маслино-зелени, а цветовете са бяло-зелени.

За всички дремници, растящи в сенчести гори, разпространението на семената на средни и далечни разстояния е проблематично. С това е свързано локалното срещане на много видове от рода.



## *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br. Комаровидна гимнадения

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение, с грудки. Стъблата 60–65 см, листата 6–12, ланцетни, 6–20 см дълги, приосновните по-нагъсто, нагоре раздалечени. Съцветието многоцветно, гъсто, цилиндрично-конусовидно. Цветовете дребни, лилаво-розови, бледорозови, рядко бели, с аромат на карамфил. Околоцветните листчета елиптични, трите събрани в шлем, двете странични чашелистчета хоризонтално разперени. Устната е ромбовидна, триделна. Шпората тънка, почти нишковидна, до 2 пъти по-дълга от яйчника. Цв. IV–VII, пл. VIII–X. Опрашва се от пеперуди, светло цъфтящите и албиносни растения се опрашват от нощни пеперуди.

**Местообитания и популации:** Вид с широка екологична пластичност. Расте в ливади, храсталаци; светли гори, горски поляни, на бедни или богати почви, сухи или влажни. Най-изобилен е на варовити умерено влажни почви. В ПП „Врачански Балкан“ се среща по открити тревисти места в билните части в района на Бегличка могила, връх Бук и местността Учителска колония. Популациите са в добро състояние.

**Разпространение в България:** Цялата страна, до 2200 м надм. в.

**Общо разпространение:** Евразия, в южните райони главно в планините.

**Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Промяната на водния режим на местообитанията, обрастването на пасищата и ливадите поради прекратяване на пашата и коситбата. Употребата на торове в ливадите. Бере се от туристи за букети.

*И още нещо...* През XIX век в Германия е описан видът *Gymnadenia densiflora*, характеризиращ се с малко по-гъсто съцветие и по-голяма ширина на листата. Поради неголемите различия и трудното разграничаване, много ботаници не го приемат като самостоятелен вид. Изследвания в последните десетилетия, със съвременни молекулярни методи, показаха, че той е генетически много добре обособен и има своята екологична ниша. Обитава влажни ливади, с почви богати на калций, и мочурища край извори с твърда вода. Среща се и у нас, но няма провеждани обстойни проучвания за разпространението му.





***Himantoglossum jankae* Somlyay, Kreutz & Óvári**  
Син.: *Himantoglossum caprinum* auct. pl., non (M. Bieb.) Spreng.

**Пърчовка**

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с 2 едри яйцевидни грудки. Стъблата високи 30–90 см, с 5–8 сиво-зелени, елиптични приосновни листа, които по време на цъфтежа засъхват. Съцветията с (10)20–40 цвята, рехави. Околоцветните листчета събрани в шлем, виолетовобели с надлъжни линии. Устната триделна; страничните дялове линейни, извити, вълнисти по края; средният дял дълъг 4,5–8,5 см, леко усукан, на върха двуделен, в централната част с пурпурни петна. Шпората 4,5–7 мм. Цв. VI, пл. VII. Цветовете със силен, неприятен за някои хора аромат, с който привличат насекомите опрашители. Размножава се със семена. Дълго живеещ, с продължителен ювенилен период. Възрастните растения, в зависимост от ресурсите на конкретното място, в което растат, и климатичните условия, могат да цъфтят, да остават вегетативни или в подземен покой.

**Местообитания и популации:** Среща се по открити, слънчеви места, по-често на варовити каменисти почви, по слабо използвани пасища, сред храсталаци и на горски поляни в светли широколистни гори. В ПП „Врачански Балкан“ е установен в открити храсталачни места в района на Околчица, Лакатнишки скали, местността Крушовска бара, над селата Долно Озирово и Паволче. Популациите са с добра численост.

**Разпространение в България:** Локално в цялата страна, до 1100 м надм. в. Сравнително по-чест в карстовите райони на Предбалкана, Стара планина, Знеполски район, Родопи (Източни).

**Общо разпространение:** Югоизточна Европа (на северозапад до Словакия, Унгария, Словения).

**Природозащитен статус:**

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (Приложения 2 и 3).

Международен: ДМ (Ib), БК, CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Залесяването с иглолистни култури; пашата в сезона на цъфтеж и плодоносене; изоставянето на териториите (в последните десетилетия). Бере се от туристи. За опазването му е необходимо опазване на местообитанията му.

**И още нещо...** В по-старите литературни източници за България се посочва *H. hircinum*, който е разпространен в Западна Европа. Съвременни изследвания показаха, че названието *H. caprinum* следва да се запази само за растенията от района на Крим и Мала Азия, които са без петна по устната. За растенията от Юго-източна Европа и Балканите е предложено новото название *H. jankae*.



## *Limodorum abortivum* (L.) Schwarz

### Недоразвит лимодорум

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто сапрофитно растение с късо коренище, от което излизат многобройни корени. Стъблото е до 80 см високо, месесто, виолетово. Листата са редуцирани до люсповидни влагалища, виолетово-зелени. Съцветието до 30 см, рядко, с 6–20 цвята. Прицветниците заострени, дълги колкото цветовете. Цветовете едри, с дълги до 25 мм виолетови околоцветни листчета. Устната до 22 мм, съчленена, предният дял сърцевиден, по-тъмен, краищата вълновидни, завити навътре. Шпората виолетова, насочена надолу, дълга колкото яйчника. Цв. V–VI, пл. VII. Биологията на вида не е напълно изяснена. Поради това, че корените му често са свързани с корените на дървесни видове, някои учени считат, че той е частично паразитен. Цветовете отделят нектар и се опрашват от земни пчели, но и често се самоопрашват.

**Местообитания и популации:** Расте в светли борови, широколистни и смесени гори и храсталаци върху сухи, обикновено варовити почви, възискателен към топлина. В ПП „Врачански Балкан“ е установен в периферията на разредени гори в района на Лакатнишки скали и по пътеката за Петренски дол.

**Разпространение в България:** Почти из цялата страна, от крайбрежието до долния планински пояс. Терциерен реликт.

**Общо разпространение:** Южна Европа, Предна Азия до Кавказ, Северна Африка.

**Природозащитен статус:**

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Заплаха за съществуването на вида е унищожаването на местообитанията му и късането му за букети.

*И още нещо...* Семената на лимодорума са сред най-едрите в семейството, но развитието на семеначетата е много бавно, подземният етап продължава 8–10 години.

Видът съдържа хлорофил, но в основата на обмяната на веществата е изхранването с помощта на микроскопични гъби. Характерно за такива видове е, че надземно развитите екземпляри са само цъфтящи. Числеността на развитите през отделна година индивиди варира през отделните години. В години с повече валежи, които са по-благоприятни за развитието на гъбите, популациите на лимодорума са с по-добра надземна численост.





## ***Listera ovata* (L.) R. Br.**

Син. ***Neottia ovata* (L.) Bluff & Fingerh.**

### **Овален тайник**

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с пълзящо коренище. Стъблата високи 20–50 см, с рехави власинки. Листата 2, разположени в долната част на стъблото, срещуположни, овални, до 13 см дълги. Съцветията рехави, с 20–50 цвята, цветовете зелени, понякога със светло кафяв оттенък. Околоцветните листчета дребни, до 6 мм, насочени напред и леко разперени. Устната насочена надолу, в основата с нектарна вдлъбнатина, продълговата, триделна; дяловете линейни, средният по-дълъг. Цв. V–VI, пл. VI–VI. Опрашва се от различни насекоми, най-често оси, привлечени от обилния нектар, който отделят цветовете. Размножава се със семена, рядко и вегетативно.

**Местообитания и популации:** Толерантен вид, среща се в по-светли гори, горски поляни, сред храсталаци, ливади и пасища, на почви с различна реакция. В ПП „Врачански Балкан“ разпространен в широколистните гори, по горските поляни в района на Учителската колония, местността Кравя, над водопада Боров камък и др.

**Разпространение в България:** Цялата страна, до 1800 м надм. в.

**Общо разпространение:** Евразия.

#### **Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаване на местообитанията, голите сечи в горите. В защитената територия на Природния парк действието им е нищожно. В последните десетилетия за популациите в пасища и ливади изоставянето и обрастването им с храсталаци е причина за постепенно намаляване на числеността на популациите.

**И още нищо...** Индивидите на овалния тайник живеят продължително, над 40–50 години, но до първия им цъфтеж минават 13–15 години. В зависимост от обезпечеността с хранителни вещества на конкретното място, в което се развива растението, и климатичните условия през годините, отделните индивиди могат да цъфтят последователно в няколко поредни години, или в отделни години да остават във вегетативно състояние, или в състояние на подземен покой.

Има изследвания свързани с климатичните промени, които показват, че плодоносенето в по-многочислените популации в по-слаба степен се влияе от условията през всяка отделна година.



## *Neottia nidus-avis* (L.) L. C. Rich. Истинска гнездовка

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто безхлорофилно растение с хоризонтално коренище, от което тръгват многобройни корени, дебели, не много дълги, радиално разположени и образуващи „гнездо“, откъдето идва названието. Стъблото 20–50 см, бледакафеникаво, листата са редуцирани до кафеникави люспици. Цветовете са в същия цвят, събрани в сравнително гъсто съцветие, цилиндрично, понякога овално. Прицветниците ланцетни. Околоцветните листчета продълговати, 5–6 мм дълги, разперени и извити едни към други, устната е значително по-дълга, дълбоко двуделна. Цв. V–VI, пл. VII. Опрашва се от различни мухи и оси, но и се самоопрашва – в края на цъфтежа полиниите се разпадат и прашецът попада върху близалцата.

**Местообитания и популации:** Обитава сенчести умерено влажни широколистни, иглолистни и смесени гори, сред опаднали листа, върху богати на хумус неутрални почви. В ПП „Врачански Балкан“ се среща често в стари букови гори в местностите Замбина могила и Гарванешки камък, както и района на пещерата Леденика. Надземно развитите популации са малочислени.

**Разпространение в България:** Цялата страна, от морското равнище до 1800 м надм. в.

**Общо разпространение:** Почти цяла Европа, Северна Азия.

**Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаване на местообитанията (гола сеч), силно нарушаване на почвения слой при горски мероприятия.

*И още нещо...* Макар да няма хлорофил и да не фотосинтезира, гнездовката не е паразитно растение. Съжителствува с микроскопични гъби (симбиоза). Гъбните нишки (хифи) подпомагат корените на растението да извличат необходимите му хранителни вещества. Именно при гнездовката през 1899 г. е открито, че гъбните хифи играят решаваща роля за покълването и поникването на растението. По-късно е установено, че това е присъщо на всички орхидеи. Гъбните хифи служат като псевдо-коренови власинки, от които корените на орхидеята получават хранителни вещества.







***Nigritella nigra* (L.) Rchb. f. s. l.**  
Син.: ***Nigritella rhellicani* Teppner & Klein**  
**Чернушка**

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с дланесто наделени грудки. Стъблата 5–30 см високи, със 7–11 ланцетни листа, изправени, разположени в основната част. Най-горните листа, разположени по протежение на стъблото, постепенно издребняващи. Съцветието първоначално конично, по-късно се издължава до овално, гъсто, с множество дребни цветове, всеки от тях с люсповиден прицветник. Прицветниците и цветовете тъмно пурпурночервени, със силен ванилов аромат. Околоцветните листчета дребни, 5–7 мм дълги, устната цяла или слабо триделна, шпората къса, 1–2 мм. Цв. VI–VII, пл. VIII. Цветовете с обилен нектар, посещават се от много насекоми, известни са над 45 вида опрашители, повечето от тях пеперуди.

**Местообитания и популации:** По слабо използваните планински пасища и ливади. На някои места с къс тревен чим образува многочислени популации. В ПП „Врачански Балкан“ няма съвременни наблюдения. Известни са стари сборове от „ливади високо над Черепишкия манастир“ и „Царичина ливада във Врачанска планина“.

**Разпространение в България:** Локално в Стара планина, Витоша, Рила, Пирин, Славянка, Родопите и Осоговска планина.

**Общо разпространение:** Северна Европа, планините на Централна, Южна Европа и на Балканския полуостров.

**Природозащитен статус:**

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (прил. 3). Глациален реликт.

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Изоставянето на планинските пасища. Развива се най-добре на пасища с умерено натоварване и нисък тревен чим.

*И още нещо...* Северен (бореален) вид. Проникването в алпийските райони на Европа става по време на последователните заледявания през плейстоцена (ледникови и междуледникови периоди).

Детайлни изследвания през последната четвърт на миналия век установяват различия в популациите от Скандинавските страни и планинските вериги в Централна Европа. Австрийските ботаници Н. Teppner и Е. Klein считат, че описаният от Линей вид (в тесен смисъл – „s.s.“) се среща само в Скандинавските страни, а основният вид в планините от умерената зона на Европа, съответно и у нас, е *Nigritella rhellicani* Teppner & Klein. Според някои молекулярни изследвания тези видове са част от род *Gymnadenia* (*G. nigra*; *G. rhellicani*), но това схващане не е широко прието.



## *Ophrys apifera* L. Пчелоносно бръмбарче

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с 2 яйцевидни грудки. Стъблата високи 15–35 см, с 2–4 розеткови и 2–5 стъблови зелени листа. Съцветията рехави, с 3–10(15) цвята. Чашелистчетата розови, разперени, до 17 мм дълги. Двете венчелистчета линейни, до 7 мм дълги, влакнести. Устната наподобява тялото на пчела, издължена, триделна, средният дял извит, кадифено влакнест, кестеняво–кафяв, с жълти петна. Колонката 2–4 мм дълга, извита, наподобява човка (особено гледана от страни). Цв. VI(V), пл. VII(VI).

Видовете от рода са известни с адаптацията си за опрашване от определени видове насекоми, като устната наподобява женските и опрашването е на принципа на псевдокопулацията, но пчелоносното бръмбарче е единственият самоопрашващ се вид на рода. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Среща се по слабо използвани пасища, ливади и сред храсталаци, предимно на варовити почви. В ПП „Врачански Балкан“ се среща на открити скални поляни в района на Черепишки скали. Популацията е от единични екземпляри.

**Разпространение в България:** Отделни находища по Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Предбалкана, Стара планина, Знеполски район, Софийски район, Родопи (Източни), Тракийска низина, Странджа, до 1100 м надм. в.

**Общо разпространение:** Умерената зона на Европа и Средиземноморието, локално срещащ се.

### **Природозащитен статус:**

Национален: Застрашен [EN], ЗБП (Прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване: Изолираността и ниската численост на популациите. Предполагаеми негативни фактори са залесяването с иглолистни култури и нерегулираната паша в сезона на цъфтеж и плодоносене.

*И още нещо...* Видът е посочван за българската флора в края на XIX-ти век, но поради липса на хербарни материали, не е включван в състава на флората в периода 1924–1997 г.

Установен достоверно отново през 1997 г. в Източни Родопи, впоследствие е намерен на редица места в страната. Може да се заключи, че се намира в процес на активно разселване.

Повечето известни находища са с неголяма численост, при тези от тях, които са наблюдавани в последователни години, има данни за съществени различия (флуктуации) в числеността.





## *Ophrys cornuta* Steven

Син.: *O. scolopax* Cav. subsp. *cornuta* (Steven) Camus

### Двурога пчелица

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с 2 овални грудки. Стъблата високи 20–50 см, с 4–6 сиво-зелени розеткови листа с мрежичка от жилки и 2–3 дребни, ципести стъблови листа. Съцветията рехави, с 5–15 цвята. Чашелистчетата, разперени, 9–14 мм, розови (понякога много светли). Двете венчелистчета също розови, обикновено по-тъмни, продълговати, до 5 мм дълги, гъсто кадифено влакнести. Устната дълга до 12 мм, в основата триделна. Страничните дялове конични, 8–12 мм дълги, покрити с власинки, извити, върховете им заострени – наподобяват рога, откъдето идва името на вида. Средният дял на устната продълговат, силно извит, късо кадифено влакнест, тъмно пурпурен, с шарка, наречена „огледало“, която е лъскава, кафяво-пурпурна, с разнообразна форма, очертана с бял или жълт кант. Цв. V–VI, пл. VI. Опрашва се от ципокрили насекоми. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Среща се по слабо използвани пасища, сухи ливади, сред храсталаци, светли широколистни гори, по-често на варовити почви. В ПП „Врачански Балкан“ обитава открити тревни пространства в района на Скакленски дол, извор Женската вода, местността Патлейна, Старата мандра, Лакалнишки скали. Популациите са с добра численост. Среща се заедно с *Orchis morio* и *O. tridentata*.

**Разпространение в България:** Цялата страна, до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Балкански полуостров, Унгария, Румъния и страните около Черно море и северозападните брегове на Каспийско море.

#### Природозащитен статус:

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (Прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Залесяването с иглолистни култури и застрояването (вилни зони, туристическа инфраструктура) на подходящите местообитания. В някои райони на страната – нерегулираната паша в сезона на цъфтеж и плодоносене. В Парка се събира от туристи (в нарушение на закона!).

*И още нещо...* Цветовете на пчелицата не са големи, но удивляват с устройството и приликата си с пчела. Явлението се нарича „мимикрия“ и в случая е приспособление за успешно опрашване. Цветът не предлага „награда“ (прашец, нектар) за насекомите. Наподобява женска пчела и излъчва сходни аромати, с това привлича мъжките, които в опитите си да „оплодят женската“ извършват опрашването на цвета.

*O. cornuta* вероятно е идентичен с описания от Крим *O. oestrifera* M. Bieb.



## *Orchis coriophora* L.

Син.: *Anacamptis coriophora* (L.) R.M.

Bateman, Pridgeon & M.W. Chase

### Дървеницов салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с овални или продълговати грудки. Стъблата 20–40 см. Листата са линейни, линейно-ланцетни или ланцетни, многобройни, изправени, повечето приосновни. Съцветието удължено-цилиндрично. Прицветниците ципести, линейно-ланцетни. Цветовете дребни, кафяво-пурпурни. Околоцветните листчета, заострени, събрани в плътен шлем с форма на човка. Устната огъната надолу и назад, триделна, маслинова, в основата си белезникава, с пурпурни петънца. Шпората заострена, насочена надолу, покъса от яйчника. Цв. V–VI, пл. VI. Цветовете са с обилен нектар и обикновено много от тях се опрашват.

**Местообитания и популации:** Слънцелюбив вид, среща се по влажни ливади и храсталаци, на глинести, обикновено водонепропускливи почви, алкални, умерено влажни до влажни. В района на ПП „Врачански Балкан“ се среща по тревисти места и храсталаци в района на Лакатнишки скали, местността Кравя, над село Долно Озирово. Популациите са малочислени.

**Разпространение в България:** Цялата страна, из низините и предпланините, понякога и над 1000 м надм. в.

**Общо разпространение:** Средна и Южна Европа, Крим, Кавказ, Мала Азия, Иран, Ирак, Сирия, Палестина, Северна Африка.

#### Природозащитен статус:

Национален: ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Промяната на водния режим на териториите (с осушаването на умерено влажните ливади). Унищожаването на местообитанията (разораване, застрояване, изоставяне и обработване с дървестни видове). Употреба на изкуствени торове в ливадите, събиране за салеп (главно в миналото) и др.

*И още нещо...* Видът има 2 подвида, които много автори разглеждат като самостоятелни видове. В сравнение с типичния, подвидът *fragrans* (Pollini) Sudre е без неприятна дървеницова миризма, има лек ванилов аромат, окраската на цветовете варира, обикновено е по-светла. Обитава малко по-сухи местообитания. У нас се срещат и двата, а част от популациите (особено при нарушени местообитания) са с хибриден произход.





## *Orchis morio* L.

Син.: *Anacamptis morio* (L.) R.M. Bateman,

Pridgeon & M.W. Chase

### **Обикновен салеп**

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с 2 кълбести грудки. Стъблата 10–25 см. Листата 5–10, линейно-ланцетни, повечето събрани в долната част на стъблото. Съцветието обикновено късо, с 7–12(20) цвята. Прицветниците ципести, виолетови. Цветовете сравнително дребни, виолетово-пурпурни, рядко розови. Околоцветните листчета събрани в шлем, с характерни линии по дължината си. Устната по-широка отколкото дълга, късо триделна, средният дял връзан, в средата бяла, с тъмни точки. Шпората леко извита нагоре. Цв. IV–V. Размножава се основно със семена. Вид, който се развива сравнително бързо и растенията започват да цъфтят на 2–3 годишна възраст.

**Местообитания и популации:** Среща се в сухи, добре осветени местообитания, по ливади, поляни, покрайнини на гори, храсталаци, обикновено на песъчливи, добре аерирани почви, богати на хумус. В ПП „Врачански Балкан“ се среща по тревисти места в Базовския дял на планината, по склоновете на връх Соколец, местностите Старата мандра, Женската вода. Популациите са с добра численост. Среща се заедно с *Ophrys cornuta* и *Orchis tridentata*.

**Разпространение в България:** Цялата страна, в низините и предпланините, до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Средна и Южна Европа, Кавказ, Мала Азия, Иран.

#### **Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Унищожаването и влошаването на качествата на местообитанията (разораване, застрояване, изоставяне и обрастване с дървесни видове). Събиране за салеп (главно в миналото), бране за букети.

*И още нещо...* В България по по-сухи места се срещат по-дребни растения, с по-тънка шпора – var. *picta* (Lois.) Rchb.f., приеман от някои ботаници и като самостоятелен вид. Ситуацията у нас е усложнена и от описания от Балканите *Orchis skorpilii* Vel. Той има по-удължена основа на устната, но за приемането му няма единно мнение. Изменчивостта в отделните популации е много голяма, както по отношение на размерите, така и при багрите. Не са рядкост по-слабо обагрени (хипохромни) растения, включително албиноси.



## *Orchis pallens* L. Бледен салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение, високо 15–35 см, с овални грудки. Листата са 3–5, продълговато-овални, без петна, събрани в основата на стъблото. Съцветието е цилиндрично, гъсто, с до 30 цвята. Прицветниците ланцетни, жълтеникави, с по една жилка, по-дълги от яйчниците. Цветовете са сравнително едри, бледи или жълти. Двете външни околоцветни листчета разперени, останалите – събрани в шлем. Устната триделна, с малко по-ярка багра. Шпората цилиндрична, равна или малко по-къса от яйчника, извита нагоре. Цв. IV–V, пл. V–VI. Цветовете са със слаб аромат и привличат земни пчели, които ги опрашват. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Среща се по планински ливади, горски поляни, на пясъчни, добре аерирани почви, богати на хумус, средно сухи до влажни, на полусянка. Намира се рядко, обикновено популациите са локални. В ПП „Врачански Балкан“ наблюдаван в местността Барките, в района на водопада Скакля, Познавателен маршрут „Карст и биологично разнообразие“.

**Разпространение в България:** Стара планина и Предбалкана, Софийско, планините на Югозападна България, от 500 до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Франция, Италия, Германия, Унгария, Австрия, Полша, Балкански полуостров, Крим, Кавказ, Мала Азия. Преимуществено планински вид, в отделни планини се изкачва до 2400 м.

### **Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Числеността му намалява поради събирането му като декоративно растение, в миналото и за салеп, както и увреждане на местообитанията му.

*И още нещо...* Визуално наподобява бъзовия дланокоренник (*Dactylorhiza sambucina*), но в действителност двата вида не са родствени. Внимателният наблюдател лесно разграничава цилиндричните съцветия с дребни люспести прицветници на бледия салеп от конусовидните съцветия с едри тревисти прицветници, характерни за бъзовия дланокоренник.

Не отделя нектар, привлича насекомите с аромата си и приликата на формата на цветовете с тези на пролетното секирче (*Lathyrus vernus*). Те са пурпурни, но цветното зрение на насекомите е различно от това на хората.







## *Orchis papilionaceae* L.

Син.: *Anacamptis papilionacea* (L.) R.M. Bateman,

Pridgeon & M.W. Chase

### Пеперудоцветен салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение, високо 15–35 см, с овални грудки. Листата са 3–9, линейно-ланцетни, до 10 см дълги, повечето в приосновна розетка, изправени или разперени. Съцветието овално до цилиндрично, с 3–10(15) цвята, придружени от ципест прицветник. Околоцветните листчета събрани в шлем, розови, с ясни линии по дължината си. Устната насочена надолу, цяла, заоблена, до 15(17) мм дълга, назъбена по ръба, обикновено с радиално разположени линии и чертички, понякога без шарки. Шпората 8–14 мм, конична, първоначално хоризонтална, по-късно насочена надолу. Цв. IV–V, пл.V–VI. Освен семенно, видът се размножава и по вегетативен път.

**Местообитания и популации:** Среща се по слабо използвани пасища, сухи ливади, сред храсталаци, светли широколистни гори, по-често на варовити почви. Рядък, като правило локално срещан. В ПП „Врачански Балкан“ расте на влажни ливади в подножието на планината. Многочислена популация е установена над с. Долно Озирово в местността Котля, отделни индивиди има в района на с. Челопек. Намиран също в района на Лакатнишките скали.

**Разпространение в България:** Южно Черноморско крайбрежие, Дунавска равнина, Предбалкан, Стара планина, Знеполе, Западни гранични планини, Струмска долина, Средна гора, Родопи, Тракийска низина, Тунджанска хълмиста низина, Странджа планина. По-чест в Южна България.

**Общо разпространение:** Разпространен основно в страните около Средиземно море.

#### Природозащитен статус:

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (Прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Залесяването с иглолистни култури и застрояването (вилни зони, туристическа инфраструктура) на подходящите местообитания. В миналото – нерегулираната паша в сезона на цъфтеж и плодоносе. В последните десетилетия изоставянето на пасищата и обрастването им с храсталаци.

*И още нещо...* Изменчив вид, преди всичко по отношение на размера и окраската на устната. При сорт *grandiflora* от Западното Средиземноморие устната достига до 3 см ширина. В България се среща типичният подвид.



## ***Orchis pinetorum* Boiss. & Kotschy**

Син.: *O. mascula* L. subsp. *pinetorum* (Boiss. & Kotschy)

E.G. Camus, A. Camus & Berg.

### **Боров салеп**

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с 2 овални грудки. Стъблата високи 20–60 см, към съцветието червеникави, в основата с тъмно червени петна (чертички). Листата 5–7, повечето в приосновна розетка, продълговато-овални до ланцетни, с тъмни петна в основата). Съцветията цилиндрични, рехави, с 10–30 цвята, с ципести прицветници. Цветовете розови, розово-лилави или пурпурни. Три от околоцветните листчета събрани в шлем, двете странични чашелистчета разперени встрани, всички затъпени към върха си. Устната триделна, със светла централна част с няколко по-тъмни петна в нея, страничните дялове по-къси от средния, който е допълнително разделен на две в края си. Шпората 9–15 мм дълга, цилиндрична, извита нагоре. Цв. V(VI), пл. VI(VII). Насекомоопрашващ се. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Среща се в светли иглолистни или широколистни гори, по покрайнините им, сред храсталаци и горски поляни, по-често на варовити почви. В ПП „Врачански Балкан“ установен по тревисти места в подножието на връх Добралин, с популация от единични екземпляри.

**Разпространение в България:** Предбалкан, Стара планина, Струмска долина, Рила, Пирин, Родопите, Тунджанска хълмиста низина и Странджа, до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Източното Средиземноморие, Балкански полуостров, Кавказ.

#### **Природозащитен статус:**

Национален: ЗБП (Прил. 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Унищожаването на местообитанията и интензивната паша в сезона на цъфтеж и плодоносене.

**И още нещо...** От групата на мъжкия салеп (*O. mascula* L.) в България се среща и *O. ovalis* F.W. Schmidt & Mill., който е по-мощно растение, с много интензивно напетняване в основата на стъблата и приосновните листа; по-едри цветове със заострени и източени околоцветни листчета и дебела шпора. Срещането му на територията на Природния парк е възможно. В страната, особено в източната половина, има и популации с преходни характеристики. Типичният *O. mascula* (в тесен смисъл) е разпространен основно в Западна и Централна Европа.







## *Orchis purpurea* Huds. Пурпурен салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с овални грудки. Един от по-едрите видове на семейството в нашата флора, стъблото високо 30–80 см, с 3–8 едри продълговати свежо зелени листа, горните от които обхващат стъблото. Съцветието гъсто, многоцветно, цилиндрично, 5–20 см дълго, прицветниците люспести. Цветовете с мирис на ванилия. Околоцветните листчета събрани в тъмен островърх шлем, с червено-пурпурни линии и петънца. Устната триделна, светлорозова (до белезникава) с тъмнопурпурни точки и израстъци (папили). Средният дял отпред разширен и разсечен под остър ъгъл, с осилче или зъбче в изреза. Шпората цилиндрична, по-къса от яйчника. Цв. IV–V, пл. VI.

**Местообитания и популации:** Расте в планински разредени гори, на горски поляни, предимно на умерено влажни почви, по-често на варовик. В ПП „Врачански Балкан“ обитава разредени храсталаци от келяв габър по скалните венци на Лакатнишки скали. Популацията е представена от единични екземпляри. Вероятно е срещането и на други места с по-малка надморска височина.

**Разпространение в България:** Из цялата страна, не много често, от морското равнище до 1000 м надм. в.

**Общо разпространение:** Умерената зона на Европа, Средиземноморието, Мала Азия.

### **Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Едра, много привлекателна орхидея, поради което често се събира за букети, а понякога и се изкопава за пренасяне в домашни градини. Отрицателен фактор е и разрушаването на местообитанията.

*И още нещо...* В цветовете на някои видове европейски орхидеи редица народи виждат „човечета“, „войници“ или „маймунки“. Това е отразено в латинските названия, напр. *Aceras antropophorum* – „приличащ на човек“, или в народните названия в отделните страни. Във Великобритания, пурпурният салеп е известен като „Lady Orchid“ – орхидея-дама, с широка разперена рокля. Всъщност окраската и степента на наделяване на устната се отличават с най-голяма изменчивост при този вид. Описани са над 30 разновидности, но те по-често са локални или дори индивидуални и нямат систематично значение.



## *Orchis simia* Lam. Маймунски салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение, 20–50 см високо. В основата на стъблото има 4–5 листа, продълговато-ланцетни, плоски, с лъскава повърхност, нагоре по стъблото има 1–2 неголеми листа. Съцветието е гъсто, цветовете със сладникав (медов) аромат. Околоцветните листчета заострени, бяло-розови с пурпурни жилки, събрани в шлем. Устната триделна, по-дълга от шлема, 12–20 мм, бяла или светлорозова с червеникави точки в основата си, в края пурпурна. Страничните дялове линейни, извити, средният – издължен, дълбоко двуделен с две извити тяснолинейни делчета, подобни на страничните дялове, със зъбче между тях. Шпората цилиндрична, слабо извита, около два пъти по-къса от яйчника. Цв. IV–V, пл. VI.

**Местообитания и популации:** Среща се из храсталаци, горски поляни, крайнини на гори, на пясъчни, добре аерирани почви със средно съдържание на хумус, бедни на азот, алкални. Обикновено расте при добро осветяване, но може и при известно засенчване. В ПП „Врачански Балкан“ се среща по открити скални поляни в местностите Креща, Патлейна, над с. Горна Бела Речка. Популациите са малочислени.

**Разпространение в България:** Из цялата страна, от низините до 1800 м надм. в.

**Общо разпространение:** Атлантическа и Южна Европа, Югозападна Азия до Туркестан, Северна Африка.

**Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Има много атрактивен външен вид, събира се за букети. Отрицателно влияе и интензивната паша, както и унищожаването на местообитанията, поради селищно и инфраструктурно развитие, залесяване, особено с борови култури и др.

**И още нещо...** Устната на вида прилича на фигурка на човече или маймунка. С това е свързано латинското название – Карл Линей отнася част от маймуните в род „*Simia*“ (днес те са в различни родове). Местните названия в различни страни, включително в България, повтарят латинското.

Често в съцветието първи се отварят най-горните цветове, което е рядкост при Салеповите растения.







## *Orchis tridentata* Scop. Тризъбест салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с овални или издължени грудки, високо 15–40 см. Листата 4–8, сиво-зелени, продълговато-ланцетни, горните 1–2 обгръщат стъблото. Съцветието гъсто, почти кълбовидно (първоначално конично), със светлорозови или бели цветове. Прицветниците ланцетни, заострени, по-къси от яйчника. Околоцветните листчета 8–13 мм, удължени, събрани в шлем. Устната бяла или светлорозова с тъмнопурпурни точки, дълбоко триделна, 7–12 мм дълга. Страничните дялове закръглени, средният – обратно-сърцевиден, леко врязан отпред, със зъбче в изреза. Шпората цилиндрична, по-къса от яйчника. Цв. IV–V, пл. VI.

**Местообитания и популации:** Среща се по ливади и горски поляни, на пясъчни, добре аерирани почви, богати на хумус, алкални, средно сухи до влажни, по-често при добро осветяване, понякога при засенчване. В ПП „Врачански Балкан“ расте по ливади около хижа Пършевица, Лакатнишките скали, в местностите Женската вода, Патлейна, Кравя. Среща се заедно с *Ophrys cornuta* и *Orchis morio*. Популациите са с добра численост.

**Разпространение в България:** Из цялата страна, от низините до 1600 м надм. в.

**Общо разпространение:** Средна и Южна Европа, Предна Азия до Армения и Кавказ, Северна Африка.

### **Природозащитен статус:**

Национален: ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Отрицателно влияе унищожаването на местообитанията при селищно и инфраструктурно развитие, залесяване и др. Малочислените популации, близост до туристически маршрути и вилни зони. В последните десетилетия – изоставянето на откритите местообитания и обрастването им.

*И още нещо...* Изменчив вид по отношение окраската, размера и формата на устната. В по-топлите райони на страната се среща близкият вид *O. commutata*, който има двойно по-голям брой хромозоми и по-едри цветове, с устна 13–20 мм дълга. Друг близък вид, чието срещане е възможно в западната част на страната, е *Orchis lactea*. Има издължено цилиндрично съцветие, млечнобели цветове със зелени жилки, дяловете на устната са огънати (извити) назад.



## *Orchis ustulata* L.

Син.: *Neotinea ustulata* (L.) R.M. Bateman,

Pridgeon & M.W. Chase

### Опърлен салеп

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с кълбести грудки, високо 15–30 см. Листата 5–10, продълговато-ланцетни, горните 2–3 обгръщат стъблото. Съцветието гъсто, цилиндрично, с 30–80 дребни цвята с меден аромат. Прицветниците ланцетни, по-къси от яйчника, пурпурни. Околоцветните листчета пурпурни, 3–4,5 мм дълги, събрани в тъмен шлем. Устната бяла или бледорозова с пурпурни точки, дълбоко триделна. Страничните и дялове линейни, средният по-дълъг, към върха разширен, врязан, често със зъбче в изреза. Шпората конична, много по-къса от яйчника. Цв. V–VI, пл. VI. Вид с продължително развитие, започва да цъфти едва на 13–16-та година.

**Местообитания и популации:** Расте по ливади, покрайнини на широколистни гори, на пясъчни, добре аерирани почви, богати на хумус, слабокисели или неутрални, средно сухи до влажни, при добро осветяване, понякога търпи засенчване. Немного често срещан. В ПП „Врачански Балкан“ расте по тревисти места над село Долно Озирово, местността Кравя, Лакатнишки скали. Популациите са с добра численост.

**Разпространение в България:** Цялата страна, почти до 2000 м надм. в.

**Общо разпространение:** Почти цяла Европа (с изключение на арктическата зона), Кавказ, Западен Сибир.

#### Природозащитен статус:

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (Приложение 4).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Поради дългия период на развитие до навлизане в репродуктивна фаза е особено чувствителен към промените в местообитанията. Намаляване на броя на популациите е констатирано у нас и в редица части на Европа. Дългосрочното му опазване изисква устойчиво стопанисване на териториите.

**И още нещо...** Обособено стоящ вид, без родствени видове. Има късно цъфтящи популации, които според някои автори са отделен подвид (subsp. *aestivalis*), но повечето изследователи ги приемат за екотип.

Опрашва се от един вид двукрило насекомо в целия си ареал. Размерите на основата на цвета – отворът на шпората и основата на колонката съответстват много добре на размерите на устния апарат на сравнително едрата муха опрашител – *Ehinoya magnicornis*. Известни са хибриди единствено с тризъбия салеп (*O. tridentata*).







## *Platanthera bifolia* (L.) L. C. Rich. Двулистна платантера

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с цели вретеновидни грудки, силно източени. Стъблото 40–60 см високо, в основата с кафеникави влага-лища. По-нагоре има 2–3 едри продълговато яйцевидни листа, другите 1–3 листа са много по-дребни и приличат на прицветници. Съцветието е с 10–25 сравнително едри цвята, рехаво, овално или цилиндрично. Цветовете са със силен приятен аромат. Листчетата на околоцветника бели със зеленикави върхове. Двете външни разперени, вътрешните линейни, събрани в шлем. Устната е цяла, линейна с дълга, зеленикава, тясна шпора. Джобчетата на полиниите успоредни, връзката между тях тясна. Цв. V–VI, пл. VI–VII. Размножава се почти изцяло със семена.

**Местообитания и популации:** Расте в широколистни и смесени гори, в просветлени места, по покрайнините на горите, по горски поляни и храсталаци. Толерантен към почвената влажност и киселинност. Издържа на значително засенчване, но на добре осветените места цъфти и плодоноси по-обилно. В ПП „Врачански Балкан“ расте по покрайнини на букови гори в района на местностите Учителска колония и Кравя. Видът се среща рядко, но популациите са с добра численост.

**Разпространение в България:** Цялата страна, предимно в предпланините и долния планински пояс, но локално, до 1500 м надм. в.

**Общо разпространение:** Цяла Евразия (от Лапландия на север до Централен Сибир на изток), Северна Африка.

### **Природозащитен статус:**

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Нежно, приятно ухаещо растение, поради което се събира за букети. Популациите се намират близо до населени зони и пътища.

*И още нещо...* Ароматните цветове на двата вида платантери съдържат нектар в шпорите. Опрашват се от пеперуди, които с дългите си хоботчета достигат до нектара в шпорите. Светлата окраска на цветовете позволява да бъдат открити и през нощта и да бъдат посетени и опрашени и от нощни пеперуди. Вечер се наблюдава и усиление на аромата. Това, както и различието в разположението на полиниите при тези два толкова близки вида, са приспособления, които са удивили и очаровали Чарлз Дарвин.



## *Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb. Зеленоцветна платантера

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с дълго източени грудки. Стъблото 30–60 см високо, по-здроо от това на двулистната платантера (*P. bifolia*). Приосновните листа 2–3, широко овални, останалите намаляват нагоре по стъблото и преминават в прицветници. Съцветието рехаво, дълго, в началото овално. Цветовете зеленикавобели (или жълто-зеленикави). Външните листчета овално-ланцетни, разперени, вътрешните – по-тесни, ланцетни. Устната е цяла, линейна, зеленикавобяла. Шпората хоризонтална, зеленикава, малко по-дебела от тази на двулистната платантера, на върха си бухалковидно задебелена. Джобчетата на полиниите горе събрани, към основата силно раздалечени – като обърнато „V“. Това е най-сигурният разграничителен белег на двата вида, които често се срещат заедно; наблюдава се най-добре на живо). Цв. IV–V, пл. V.

**Местообитания и популации:** Расте в ливади, пасища и храсталаци, широколистни и смесени гори, на сухи почви от различни типове, често на варовити, издържа на силно засенчване. Това е по-често срещания вид в България. В ПП „Врачански Балкан“ е установен в периферията на разредени гори в района на Лакалнишки скали. Популацията е малочислена.

**Разпространение в България:** Цялата страна, предимно в предпланините и долния планински пояс, до 1200 м надм. в.

**Общо разпространение:** Умерената зона на Европа, Средиземноморието (вкл. Северна Африка), Западен Сибир.

### Природозащитен статус:

Национален:

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Разрушаването на местообитанията, събирането за салеп (в миналото) и букети.

*И още нещо...* Въпреки че двата вида платантери често се срещат заедно и споделят едни и същи опрашители (дневни и нощни пеперуди от групата на молците), те рядко хибридизират. Поради различното разстояние между полиниите, те се закрепват на различни места по главите на опрашителите и така се препятства хибридизацията.





## *Spiranthes spiralis* (L.) Chevall. Есенен спиралник

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с късо коренище и 2–3(5) овални грудки. Характерно е, че съцветията и листата се развиват неедновременно. Цветоносното стъбло е високо до 20 см и без листа, развива се през есента. В същото време започва развитието на листните розетки на издънките за следващата година. Листата са 5–9, презимуващи, изсъхват със започването на летните засушавания. Съцветието е гъсто, класовидно, жлезисто-пухесто, цветовете са ясно спираловидно разположени поради извиването на оста (оттук идва името на рода). Цветовете са дребни, бели, отвън зеленикави, с аромат на ванилия. Устната почти приседнала, обратно яйцевидна, отпред врязана, без шпора. Яйчникът е разположен под прав ъгъл спрямо околоцветника. Цв. VIII–X, пл. X–XI. Размножава се чрез семена, като младите растения започват да цъфтят след 11–15 години.

**Местообитания и популации:** Обитава основно в пасища, но също ливади, окрайнини на гори и поляни. Расте на глинести, водонепропускливи и лошо аерирани почви. Предпочита пълна светлина. Повечето популации са малочислени. В ПП „Врачански Балкан“ е установен на поляни в периферията на букови гори по бреговете на р. Черна и в района на Лакатнишките скали. Популацията е представена от единични екземпляри.

**Разпространение в България:** Среща се в почти цялата страна (няма данни за Североизточна България и долините на Струма и Места), предимно в предпланините и долния планински пояс, до около 1000 м надм. в.

**Общо разпространение:** Средна и Южна Европа, Предна Азия до Кавказ, Северна Африка.

### **Природозащитен статус:**

Национален: Уязвим [VU], ЗБР (прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Основна опасност за вида е унищожаването на местообитанията му (поради разораване, инфраструктурно и друго строителство и др.). Тъй като обитава бедни почви, употребата на изкуствени торове му влияе силно отрицателно.

*И още нещо...* Известен е със значителното вариране на броя на индивидите в отделни години. Детайлни изследвания в Англия и Холандия са показали, че част от екземплярите остават в състояние на покой, особено в по-сухи години.



## *Traunsteinera globosa* (L.) Rchb. Траунщейнера

**Описание и биология:** Многогодишно тревисто растение с 2 овални грудки. Стъблата високи 30–50 cm, с 4–6 ланцетни листа, разположени по дължината на стъблото, синкаво-зелени. Съцветията силно скъсени, конични, по-късно кълбести. Цветовете дребни, розови, околоцветните листчета събрани в шлем, на върха с лопатовидно продължение. Устната 3-делна, розова, с тъмни точки, в основата жълта. Цв. VI, пл. VII. Насекомоопрашващо се растение. Размножава се със семена.

**Местообитания и популации:** Открити слънчеви места на почви със слабо кисела или основна реакция. Мезофилни до влажни планински ливади и поляни, понякога сред храсталаци. Популациите фрагментирани, в последните десетилетия е установяван единствено в района на връх Миджур (Западна Стара планина), Врачанска планина и на Витоша. Всички наблюдавани популации са с неголяма численост. В ПП „Врачански Балкан“ е рядко срещан, обитава открити поляни в зоната на буковите гори. Наблюдавани са отделни екземпляри в местността Маркови откоси и северно от връх Замбина могила.

**Разпространение в България:** Предбалкан (Западен), Стара планина (Западна, Средна), Витошки район (Витоша и Люлин планина); над (900) 1000 m н. в.

**Общо разпространение:** Централна и Южна Европа (локално в планински райони над 1000 m н. в.), Мала Азия.

### **Природозащитен статус:**

Национален: Критично застрашен [CR], ЗБР (прил. 3).

Международен: CITES (Прил. 2).

**Отрицателно действащи фактори и мерки за опазване:** Локалното разпространение и ниската численост на популациите. Предполагаеми негативни фактори са нерегулираната паша в сезона на цъфтеж и плодоносене (в миналото) и загубата на местообитанията поради изоставяне и обрастване. Не е изключено загубата на находища да е резултат на климатични промени.

*И още нещо...* Цветовете нямат нектар, за опрашване разчитат на приликата си с видове, които отделят нектар. Изследвания на френски и швейцарски учени показват, че видът се опрашва по-добре в местообитания, където има значително разнообразие на цъфтящи нектароносни видове. Особено значима е корелацията на опрашването при кълбестата траунщейнера с изобилието на ливадната детелина в местообитанията. Тези изследвания показват и важността на стопанисването на тревните местообитания в находищата, защото в изоставените ливади и пасища се увеличава дялът на житните растения и намалява разнотрелието.





Видове с непотвърдено и възможно срещане  
на територията на ПП „Врачански Балкан“

*Epipactis microphylla* (Ehrh.) Sw.  
**Дребнолистен дремник**

**Описание и биология:** Стъблата 15–50 см, покрити с къси, сивкави власинки. Листата дребни, по-къси от междувъзлията, изправени. Съцветието на разстояние от последния лист, рехаво, едностранно, с до 20 цвята с ванилов аромат. Цветовете дребни, зеленикави, предната част на устната сърцевидна, бяло-зелена, в основата с 2 ясно изразени брадавичести подутини. Цв. VI.

**Местообитания:** Среща в широколистни гори, по-често на дълбоки варовити почви. Понякога се среща в храсталаци. Събиран във Врачанска планина (Крушански връх) в началото на миналия век.

**Разпространение в България:** Североизточна България, Предбалкана, Стара планина, Рила, Средна гора, Родопите и Странджа, до 2000 м надм. в. Вероятно се среща в повече райони, но поради неголемите си размери и локалното разпространение често остава незабелязан.



*E. microphylla*



*E. atrorubens*

Във високите части, по открити слънчеви места на варовит терен, обикновено по покрайнини на гори – иглолистни, по-рядко широколистни или сред храсталаци е възможно срещането на червения дремник (*Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Besser).

Той е от групата на дребнолистния дремник, с ароматни цветове и брадавичести задебеления на устната. Листата двуредни, овални с заострен връх, синкаво-зелени. Съцветието ± едностранно, с до 25 цвята. Типично цветовете са червено-пурпурни, но в България често са в зелена тоналност. Разпространен локално в Стара планина, Рила, Пирин, Славянка, Родопи, от 500 до 2700 м надм. в.

## *Ophrys mammosa* Desf. Паяковидна пчелица

**Описание и биология:** Стъблата 15–40 см, с 3–5 сиво-зелени листа. Съцветията рехави. Чашелистчетата разперени, светло масленозелени, страничните обикновено с кафявочервеникава долна половина. Устната закръглена, късо кадифено влакнеста, кафява или тъмно пурпурна, с 2 забележими странични подутини („гърди, мамили“, откъдето идва латинското название). На горната повърхност с шарка под формата на две ивици или пък петно с формата на буквата „Н“. Цв. IV.

**Местообитания:** Среща се по слабо използвани пасища и сред храсталаци, предимно на варовик. Наблюдаван е в района на Лакатник.

**Разпространение:** Източно-средиземноморски вид. У нас е по-чест в южната половина на страната, но има и отделни находища в Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, до 1100 м надм. в.

**Природозащитен статус:** Уязвим [VU], ЗБР (Прил. 3).



*Ophrys mammosa*

## *Orchis militaris* L. Шлемоносен салеп

**Описание и биология:** Стъблата 20–50 см, с 4–6 зелени елиптични листа. Съцветията с 10–40 цвята. Околоцветните листчета събрани в шлем, безликовидни до бледо лилаво-розови, заострени. Устната розова до пурпурна, със светла централна част с тъмни власинки, дълбоко триделна, страничните дялове линейни, извити, средният дял разделен на два широко елиптични дяла. Цв. V (VI), пл. VI (VII).

**Местообитания:** Среща се по открити, слънчеви места, на варовити каменисти почви, по слабо използвани пасища, сред храсталаци, понякога на горски поляни – местообитания, разпространени във Врачански Балкан.

**Разпространение:** Европейски вид, с локално срещане в страната, до 1500 м надм. в. Наблюденията в последните десетилетия са малобройни.

**Природозащитен статус:** Застрашен [EN], ЗБР.



*Orchis militaris*

## Естествени хибриди при Салеповите

В растителния свят хибридите не са изключение. Салеповите са предимно кръстосано опрашващи се растения с приспособления за разнасяне на прашеца от насекоми. В зависимост от това, доколко са се специализирали по отношение на опрашителите и дали споделят общи опрашители, както и дали са генетично близки, при видове срещащи се съвместно в природата, могат да се развият хибриди.

Ако родителите са от един род, говорим за междувидови хибриди. Доста по-редки са случаите на хибриди на видове от два рода – междуродови хибриди. Названията на хибридите се изписват като комбинация от имената на родителите, свързани със знака за хибрид, нр. *Orchis militaris* x *O. simia* (= *Orchis* x *beyrichii* Kern.).

Обикновено хибридите са единични растения в места, където родителите се срещат съвместно или на неголеми разстояния. Има случаи обаче, когато при генетично близки видове с многочислени популации, хибридните растения се кръстосват отново с растения от родителските видове и тогава е възможно образуването на хибридни популации.

### *Orchis morio* x *O. papilionaceae* (= *O. x gennari* Rchb.)



Многочислена хибридна популация на двата вида е наблюдавана във Врачанско. Белезите на родителите се проявяват в различна степен при хибридните екземпляри. Тъй като и двата родителски вида се срещат в Парка, не е изключено срещането на хибриди и в парка.

# Азбучен указател на названията

## Латински названия

|                                        |    |
|----------------------------------------|----|
| <i>Anacamptis coriophora</i>           | 50 |
| <i>Anacamptis morio</i>                | 52 |
| <i>Anacamptis papilionacea</i>         | 56 |
| <i>Anacamptis pyramidalis</i>          | 12 |
| <i>Cephalanthera damasonium</i>        | 14 |
| <i>Cephalanthera longifolia</i>        | 16 |
| <i>Cephalanthera rubra</i>             | 18 |
| <i>Coeloglossum viride</i>             | 20 |
| <i>Dactylorhiza cordigera</i>          | 22 |
| <i>Dactylorhiza saccifera</i>          | 24 |
| <i>Dactylorhiza sambucina</i>          | 26 |
| <i>Dactylorhiza viridis</i>            | 20 |
| <i>Epipactis atrorubens</i>            | 76 |
| <i>Epipactis exilis</i>                | 28 |
| <i>Epipactis helleborine</i>           | 30 |
| <i>Epipactis microphylla</i>           | 76 |
| <i>Epipactis purpurata</i>             | 32 |
| <i>Gymnadenia conopsea</i>             | 34 |
| <i>Gymnadenia densiflora</i>           | 34 |
| <i>Gymnadenia nigra</i>                | 44 |
| <i>Himantoglossum caprinum</i>         | 36 |
| <i>Himantoglossum hircinum</i>         | 36 |
| <i>Himantoglossum jankae</i>           | 36 |
| <i>Limodorum abortivum</i>             | 38 |
| <i>Listera ovata</i>                   | 40 |
| <i>Neotinea ustulata</i>               | 66 |
| <i>Neottia nidus-avis</i>              | 42 |
| <i>Neottia ovata</i>                   | 40 |
| <i>Nigritella nigra</i>                | 44 |
| <i>Nigritella rhellicani</i>           | 44 |
| <i>Ophrys apifera</i>                  | 46 |
| <i>Ophrys cornuta</i>                  | 48 |
| <i>Ophrys mammosa</i>                  | 77 |
| <i>Ophrys oestrifera</i>               | 48 |
| <i>Ophrys scolopax subsp. cornuta</i>  | 48 |
| <i>Orchis commutata</i>                | 64 |
| <i>Orchis coriophora</i>               | 50 |
| <i>Orchis fragrans</i>                 | 50 |
| <i>Orchis lactea</i>                   | 64 |
| <i>Orchis mascula subsp. pinetorum</i> | 58 |
| <i>Orchis militaris</i>                | 77 |
| <i>Orchis morio</i>                    | 52 |
| <i>Orchis ovalis</i>                   | 58 |
| <i>Orchis pallens</i>                  | 54 |
| <i>Orchis papilionacea</i>             | 56 |
| <i>Orchis pinetorum</i>                | 58 |

|                               |    |
|-------------------------------|----|
| <i>Orchis purpurea</i>        | 60 |
| <i>Orchis simia</i>           | 62 |
| <i>Orchis tridentata</i>      | 64 |
| <i>Orchis ustulata</i>        | 66 |
| <i>Platanthera bifolia</i>    | 68 |
| <i>Platanthera chlorantha</i> | 70 |
| <i>Spiranthes spiralis</i>    | 72 |
| <i>Traunsteinera globosa</i>  | 74 |

## Български названия

|                          |    |
|--------------------------|----|
| Бледен салеп             | 54 |
| Боров салеп              | 58 |
| Бъзов дланокоренник      | 26 |
| Бял главопрашник         | 14 |
| Гъстоцветна гимнадения   | 34 |
| Двулистна платантера     | 68 |
| Двурога пчелица          | 48 |
| Дребен дремник           | 28 |
| Дребнолистен дремник     | 76 |
| Дълголистен главопрашник | 16 |
| Дървеницов салеп         | 50 |
| Есенен спиралник         | 72 |
| Зелен цъологлосум        | 20 |
| Зеленоцветна платантера  | 70 |
| Истинска гнездовка       | 42 |
| Комаровидна гимнадения   | 34 |
| Маймунски салеп          | 62 |
| Недоразвит лимодорум     | 38 |
| Обикновен салеп          | 52 |
| Овален тайник            | 40 |
| Опърлен салеп            | 66 |
| Паяковидна пчелица       | 77 |
| Пирамидален анакамптис   | 12 |
| Пурпурен дремник         | 32 |
| Пурпурен салеп           | 60 |
| Пчелоносно бръмбарче     | 46 |
| Пърчовка                 | 36 |
| Сърцевиден дланокоренник | 22 |
| Торбест дланокоренник    | 24 |
| Траунщейнера             | 74 |
| Тризъб салеп             | 64 |
| Червен главопрашник      | 18 |
| Червен дремник           | 76 |
| Чернушка                 | 44 |
| Широколистен дремник     | 30 |
| Шлемоносен салеп         | 77 |



## Използвана литература

- Асьов, Б., Петрова, А.** (ред.) 2012. Конспект на висшата флора на България. Хорология и флорни елементи. IV-то изд. БФБ, София.
- Борисова, Д., Дончев, К.** 2003. Проучвания в Природен парк „Врачански Балкан“. Кн. 1. Флористични проучвания. – ДПП „Врачански Балкан, Враца“.
- Велчев, В.** 1971. Растителната покривка на Врачанска планина. София.
- Гюлева, И., Петрова, А.** 1995. Фенология на *Himantoglossum hircinum* (L.) Sprengl. в България. – В: сб. „100 години от рождението на Акад. Б. Стефанов“, PSSA, София, стр. 236–238.
- Закон за биологичното разнообразие.** 2007. ДВ, бр.94/2007 г. <http://www.moew.government.bg/files/file/Nature/Legislation/Zakoni/>
- Петрова, А. С.** 2011. Видове от сем. Салепови (*Orchidaceae*). – В: **Пеев, Д.** Червена книга на Р България. Том 1. Растения и гъби. <http://e-ecodb.bas.bg/rdb/bg/vol.1>.
- План за управление на ПП „Врачански Балкан.** 2011. <http://www.vr-balkan.net/bg/plan-za-upravlenie/>
- Стоянов, Н.** 1964. *Orchidaceae* Juss. – В: **Йорданов, Д.** (ред.) Флора на НР България. Изд. БАН, София. Т. 2, стр. 349–399.
- Урумов, И.** 1905. Пети принос към българската флора. – Сбор. Нар. Умотв. Наука и книж. 21: 1–125.
- Урумов, И.** 1935. Флората на Врачански окръг. – Сборник БАН, 29: 1–105.
- Bilz, M., Kell, S. P., Maxted, N. and Lansdown, R. V.** 2011. European Red List of Vascular Plants. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Delforge, P.** 2006. Orchids of Europe, North Africa and the Middle East. A&C Black Publ., London.
- Jullet, N. & al.** 2007. Pollination of the European food-deceptive *Traunsteinera globosa* (Orchidaceae): the importance of nectar-producing neighbouring plants. Plant Syst. & Evol., 265 (1–2): 123–129.
- Petrova, A. V. & Vladimirov, V. (eds.).** 2009. Red List of Bulgarian vascular plants – Phytol. Balcan., 15(1): 63–94.
- Sramkó, G. & al.** 2012. Unravelling a century of misuse: typification of the name *Himantoglossum caprinum* (Orchidaceae: Orchideae). Phytotaxa 66: 21–26.
- Willems, J. & Melser, C.** 2008. Population dynamics and life-history of *Coeloglossum viride* (L.) Hartm.: an endangered orchid species in The Netherlands. Bot. Jour. Of the Linn. Soc., 126 (1–2): 83–93.

## Използвани съкращения

**ЗБР** – Закон за биологичното разнообразие.

**Дир. 92/43** – Директива 92/43 на Съвета на Европейската икономическа общност за запазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна (Директива за местообитанията).

**БК** – Бернска конвенция за опазване на дивата европейска флора, фауна и местообитания.

**CITES** – Конвенция по международна търговия със застрашени видове от дивата фауна и флора.